

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 5 - Number: 17, p. 255-278, Autumn 2021

Türkiye'nin Gürcistan Politikasında Rusya Faktörü *Russia Factor in Turkey's Georgia Policy*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.885508>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliř Tarihi /
Article Arrival Date
23.02.2021

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
02.08.2021

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
29.09.2021

Asya Studies

Murat Asadov
muradasadov@bsu.edu.az

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-1528-2533>

Öz

Türkiye, hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Cumhuriyet döneminde yakın komşusu Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı duyan bir ülke olmuştur. Türkiye'nin Gürcistan'a karşı bu yaklaşımı Tiflis'e her daim güven vermiştir. Geçtiğimiz yüzyılda, iki ülke arasında zaman-zaman sıkıntılar yaşansa da, hiç bir zaman Türkiye tarafından Gürcistan toprak bütünlüğüne karşı bir iddia da bulunulmamıştır. Gürcistan, coğrafi ve jeostratejik konumu nedeniyle Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasında önemli rol oynayan bölgesel aktörlerden biridir. SSCB'nin çöküşünden sonra Gürcistan, dış politikada "stratejik bir müttefik" ve Batı entegrasyonuna bir "kapı" olan Türkiye ile ilişkileri geliştirmeye öncelik vermiştir. Genellikle AKP iktidara geldikten sonra "komşularla sıfır sorun" anlayışı Ankara dış politikasının temel stratejisi olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin (SB) çöküşünden sonra "Yeni Dünya Düzeni"nin oluşumu ile bölge devletlerinin bağımsızlık kazanması yeni aktörlerin oluşmasına neden olmuştur. Böyle bir ortamda yeni bağımsızlığını kazanan Gürcistan, bölgede barış ve istikrarı korumanın anahtarı olmuştur. Gürcistan'da istikrar ve refah, Türkiye'nin bölgede aktif bir politika izlemesinin koşulu haline gelmiştir. Ancak Türkiye'nin bölge siyasetindeki en büyük rakibi Rusya bunu engellemek için her türlü çabayı göstermiştir.

Makalede, Rusya-Gürcistan savaşından sonra Türkiye'nin Gürcistan politikası ve bölgede büyük jeosiyasi ve jeostrateji ilgisi olan Rusya ile rekabet incelenmiştir. Ayrıca çalışmada, bölgede güç mücadelesi veren büyük devletlerin politikaları, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki çatışma anı ve sonrası, Türkiye-Rusya siyasi ilişkileri, Türkiye'nin bölgede kalıcı sulh yaratma politikaları ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinin gelişmesi için kimi önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Türkiye, Kafkasya, Azerbaycan, Rusya, Gürcistan, AKP

Abstract

Turkey has been a country that respects the territorial integrity and sovereignty of its close neighbor Georgia, both during the Ottoman Empire and the Republican period. This approach of Turkey towards Georgia has always given Tbilisi confidence. In the past century, although there have been difficulties between the two countries from time to time, Turkey has never made a claim against the territorial integrity of Georgia. Due to its geographical and geostrategic location, Georgia is one of the regional actors that plays an important role in Turkey's policy in the South Caucasus. After the collapse of the USSR, Georgia prioritized developing relations with Turkey, which was a "strategic ally" in foreign policy and a "gateway" to Western integration. In Turkey, generally after the JDP came to power, the understanding of "zero problems with neighbors" has been the main strategy of Ankara's foreign policy.

After the collapse of the Soviet Union, the formation of the "New World Order" and the independence of the regional states led to the formation of new actors. In such an environment, Georgia, which gained its new independence, became the key to maintaining peace and stability in the region. Stability and prosperity in Georgia has become the condition for Turkey to pursue an active policy in the region. However, Russia, Turkey's biggest rival in regional politics, has made every effort to prevent this.

The article focuses on Turkey's South Caucasus policy after the Russia-Georgia war and the competition with Russia, which has great geopolitical and geostrategic interest in the region, was examined. In addition, the policies of the big states struggling for power in the region, the political relations between Turkey and Russia during and after the conflict between Azerbaijan-Armenia, and Turkey's policies to create lasting peace and patience in the region were also discussed in the study. In the conclusion part, some suggestions were made for the development of Turkey's relations with the countries of the region.

Keywords: Soviet Union, Turkey, Caucasus, Azerbaijan, Russia, Georgia, JDP

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Asadov, M. (2021). Türkiye'nin Gürcistan Politikasında Rusya Faktörü. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 5(17), 255-278.

GİRİŞ

Anadolu'nun bir uzantısı ve bütünleyicisi konumunda olan Güney Kafkasya, Karadeniz yolu ile Avrupa içlerine, Hazar Denizi yolu ile Asya içlerine ulaşma imkanı veren güvenli bir geçit bölgedir. Sovyetlerin yıkılmasıyla Türkiye'yle ilgili bölge politikasında yeni bir sayfa açıldı. Bir taraftan bölgede yeni bağımsızlığını kazanan devletler ve onların iç sorunları, diğer taraftan ise bu sorunları kendi çıkarları lehine kullanmak isteyen büyük devletlerin rekabeti Güney Kafkasya'yı karışık bir oyun alanı haline getirdi. Bu sebeple, araştırmacıların söz konusu dönemde Güney Kafkasya'yı "harp bir bölgeye" benzetmeleri tesadüf değildir. Böyle bir ortamda Ankara, Güney Kafkasya politikasını yeniden gözden geçirmek durumunda kalmıştır. Türkiye'nin, bölgesel düzeyde nüfuza sahip olabileceği ve bölgede önemli bir rol oynayabileceği konusu gündemin temel tartışma konusu olmuştur. Öyle ki Türkiye, küresel gelişmelerin yardımı ve bağımsızlıklarını yeni kazanmış kimi devletlerle olan etnik ve tarihsel bağları, din ve dil gibi ortak değerleri sayesinde buna kolaylıkla ulaşabilecek görünüyordu.

Yüzyıllar boyunca Gürcistan, bölgeye nüfuz etmek isteyen büyük devletlerin ve güçlerin jeopolitik ve jeostratejik çıkarları için karşı karşıya geldikleri bir arena olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla Gürcistan, bölgedeki Rusya etkisini zayıflatmayı ve ortaklarını daha da güçlendirmek için bir köprü oluşturmayı savunan Batılı ülkelerin stratejisinde önemli bir yer almıştır. Batılı ülkeler, Azerbaycan hidrokarbonlarının üretimi ve çeşitlendirilmesi üzerinde kontrol kurmayı hedefliyorlardı. Bu dönemde enerji faktörü, hem Aİ devletlerinin hem de Türkiye'nin bölge politikasının önemli bir unsuru olmuştur. Bu kapsamda Türkiye, Hazar havzası enerji kaynaklarının Batı pazarlarına taşınması konusunda Aİ devletleri için güvenli bölge haline gelmiştir.

Oldukça karmaşık görünen bu ortamda Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün korunması ve bağımsızlığının sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik ilişkiler ağının kurulması, Türkiye'nin bölge politikasının temelini teşkil etmiştir. Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'da ilk temsilcilik kuran ülkelerden olmuştur. Stratejik ve jeopolitik öneme sahip olan Gürcistan, Türkiye için bir kırmızı çizgi haline gelmiştir. Ancak bu dönemde, Türkiye'nin kimi ekonomik zorluklar içinde olması ve Azerbaycan-Ermenistan etnik sorunu bölge için etkin politikaların geliştirilmesine engel olmuştur. Gürcistan'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüklerinin tanınarak korunması Türkiye için en öncelikli konum olmuştur. Genel olarak ise Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının temel unsurlarını bağımsız, siyasi ve ekonomik istikrara sahip, kendi aralarında barış ve işbirliği içinde yaşayan, batılı değerleri benimsemiş ülkelerin varlığının sağlanması ve desteklenmesi şeklinde sıralamak mümkündür. Türkiye'nin bölgedeki rakibi, bölgede eski etkisini korumaya çalışan Rusya'dır.

1. Güney Kafkasya'da Bir Model Devleti Olarak Türkiye'nin Ortaya Çıkışı

Avrasya bölgesinin bir alt bölgesi olan Kafkasya bölgesi sahip olduğu jeopolitik değerini daha da artırarak uluslararası rekabete sahne olmuştur. Uluslararası sistemdeki değişikliklere paralel olarak küreselleşme sürecinin de etkisiyle teknolojinin gelişmesi akabinde ulaştırma ve iletişimin coğrafyada alan unsurunu küçültmesiyle, esasen 'bölgesel güç' olma mücadelesine odaklanan 'jeopolitik' kavramı önemini daha da artırmıştır. Tarihin akışının değiştiren olaylarla birlikte bilim insanları tarafından farklı kategorilerde jeopolitik konular ele alınarak teoriler öne sürülmüş ve emperyalist devletler jeopolitik teorilere dayanarak egemenliklerini devam ettirmişlerdir. Teorilerin ortak kesiştikleri noktalara baktığımızda, genelde özne olarak devletin tayin edilmesi, lokal olarak coğrafyanın önemini vurgulaması ve iki öge arasındaki bağların politikaya dönüştürülmesi süreci karşımıza çıkmaktadır (Dussouy, 2006: 53). Demek ki jeopolitiğe dayanan politikalarda ilk aşama, ülkenin coğrafi önemini, ikinci aşama ise insan unsuruna dayanan sosyal, ekonomik, politik ve askeri gücünü belirlemeyi amaçlar. Üçüncü aşama, her ikisini ve bunlarla beraber zamanı da dikkate alan genel değerlendirmedir. Bu süreçlerin her birisinde küresel çaptaki değerlendirmelere esaslanarak, bölge düzeyinde değerlendirmeler yapılır (İsaev, 2006: 123).

Tarih boyunca çeşitli medeniyetler arasında tampon bölge görevini gören Kafkasya bölgesi, bu coğrafi değerlerinin yanısıra zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları barındırması, Hazar enerji kaynaklarının Batı'ya ulaştırılmasında önemli bir güzergah olması sebebiyle günümüzde de hem jeopolitik, hem de jeostratejik açıdan uluslararası alanda rekabet alanına çevrilmiş ve bu mücadele neticesinde de Kafkasya dünyanın en istikrarsız ve güvensiz bölgesine dönüşürülmüştür. Özellikle 11 Eylül olaylarından sonra ABD ve Rusya'nın yanısıra bölgesel güç olan İran ve Türkiye'yle birlikte bölge dışı güçler olan Çin, Pakistan, Hindistan, AB gibi aktörlerin Kafkasya bölgesinde aktif politikalar uygulamaya başlamasıyla bölge çeşitli oyunlara, çıkar savaşlarına ve savaşa götürebilecek işbirliklerine sahne olmuştur. Özellikle

de İran'ın bölgeye komşu olması son günlerde Kafkasya'yı uluslararası rekabet alanı haline dönüştürmüştür (Quliyev, 2019).

Sovyetlerin yıkılması ile Güney Kafkasya'da bir boşluk alanı ortaya çıktı ki, ancak Türkiye'nin ekonomik durumu ve başka önceliklerinin mevcut olması bu fırsatları değerlendirmesine pek de imkan tanımamıştır. Bu kapsamda Türkiye, Güney Kafkasya'ya yönelik yapıcı ve geniş kapsamlı bir dış politika stratejisi benimsemeye başlamıştır. Türkiye, bölgeye geç gelen bir aktör olsa da, Güney Kafkasya ile olan tarihi bağları bölgenin aktif bir aktörü haline gelmesine imkan sağlamıştır. Diğer taraftan Hazar havzası enerji kaynaklarının Batı pazarlarına taşınması konusu Türkiye için son derece önem kazanmaya başlamış; bu sebeple Güney Kafkasya'da öncelikle bölgesel güvenlik ve istikrarın sürdürülmesi amaçlanmıştır. Türkiye ayrıca Güney Kafkasya ülkelerinin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve egemenliğini desteklemekte, onların AB ve NATO gibi uluslararası kurumlara entegrasyonunu da teşvik etmektedir. Ancak belirtmelidir ki, Ermenistan ile sınırlarının kapalı olması Güney Kafkasya politikası bağlamında Ankara'yı sınırlamakta ve bölgesel varlığını etkilemektedir.

1990'ların başındaki Türkiye, dış politikası SSCB'nin yıkılmasıyla açığa çıkan boşlukta bir etki alanı yaratmayı hedeflemiştir. Ancak yeni kurulan devletlerin beklentileri ile Türkiye'nin imkânları örtüşmemiş, bu nedenle bölgeye yönelik dış politika beklenen başarıyı sağlayamamıştır. Ancak 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında Türkiye, Güney Kafkasya'ya yönelik yapıcı ve geniş kapsamlı bir dış politika stratejisi benimsemeye başlamıştır. Türkiye'nin kendisini bir enerji dağıtım merkezi olarak konumlandırması ile enerji konusu son derece önem kazanmış, Hazar doğalgazının Batı'ya taşınması hükümet önceliklerinden biri haline gelmiştir. Dolayısıyla, Azerbaycan gibi Gürcistan da özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının yapımından sonra önem kazanan bir ülke olmuştur (Görgülü ve Krikorian, 2012).

Türkiye'nin Kafkasya-Hazar eksenli dış politikasının analizinde, uluslararası sistem mantığı ve realist teorik düzlemden yaklaşıldığında, öncelikle bölgedeki tarihi değişimin boyutlarının ortaya konarak, güçler dengesi açısından aktörlerin dış politika davranışlarının analizinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Uluslararası ilişkilerde "güç" kavramı, "zayıf" ve "kuvvetli" devletlerin tanımlanması, devletlerin sahip oldukları gücü dış politikayı yönlendirmek için kullanıp kullanmamak konusundaki yetenek ve tercihlerini de belirlemektedir (Barnett ve Duvall, 2005: 40). Kafkasya, Orta Asya'nın giriş kapısı, Hazar havzası ise tarihi İpek Yolu'nun ve bereketli Avrasya coğrafyasının görkemli Kervansarayı'dır. Tarih boyunca Kafkasya ve Orta Asya, Türk milletinin ana vatanı olmuştur. SSCB'nin çökmesi ise, bölgede istikrar ve güç mücadelesini yeniden gündeme getirmiştir.

Güney Kafkasya, dünyada yüzölçümü bakımından en büyük, askeri güç bakımından ise ikinci büyük güç olarak bilinen SSCB'nin dağılmasının ardından, jeopolitik bir sarsıntı geçirmiştir. Bu bağlamda, Kafkasya bölgesinde jeopolitik boşluk alanı oluşmuş ve bölge, oluşan jeopolitik boşluğu doldurmak isteyen küresel ve bölgesel aktörlerin güç mücadelesine sahne olmuştur. Öyle ki, SSCB'nin "böl ve yönet politikası" doğrultusunda, büyük bir kaosa sürüklenen Kafkasya'da son on yıl içerisinde, ekonomik kriz, savaş ve etnik çatışmalar çözümlenemez bir hal almıştır (Acar, 2005: 165). Bu bağlamda, Sovyetlerin dağılması sonrası dönem, yerel düzeyde ortaya çıkan ideolojik boşluğun yerinin doldurulması amacıyla bölge devletlerinin iç ve dış politikalarında bir kimlik arayışına girdikleri bir dönemdir. Bir üst seviyede ise bölgenin büyük devletleri konumundaki Türkiye, İran ve Rusya ile küresel aktörler AB ve ABD'nin de müdahil oldukları jeopolitik bir mücadele başlamıştır. Bu sebeple 20. yüzyılın sonlarında Güney Kafkasya'da çıkarları olan devletlerin, özellikle de Türkiye'nin bölge politikalarını değerlendirmek sanıldığı kadar kolay değildir. Çünkü Güney Kafkasya'da bağımsız cumhuriyetlerin kurulmasını büyük bir coşkuyla karşılayan Türkiye, bölgedeki yeni jeopolitik duruma göre bölgesel politikasında ciddi değişiklikler yapmıştır. Bölgenin yeni bağımsız devletlerinin sadece teknik yardıma değil, finansal yardıma da ihtiyaçları olduğunun bilincinde olan Ankara, 1992-1993 yıllarında bu sorunların çözümünü üstlenmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Transkafkasya'ya 1.2 milyar dolar kredi verildi. Ayrıca, Azerbaycan'ın tarihi topraklarını işgal etmesi sebebi ile Ermenistan'a kara ve hava sınırlarını kapatan Türkiye (Karabağ formasyonları Kelbajar'ı aldıktan sonra ancak 1993'te kapatıldı, ancak 2004'te hava iletişimi yeniden başladı), bu dönemde Ermenistan'a da insani yardım gönderdi (Primakov, 2012: 15).

Kafkasya ve Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının Batı pazarlarına taşınması noktasında Rusya ve İran arasındaki mevcut rekabete Türkiye de dahil olmuştur. Ancak mevcut siyasi ve ekonomik koşulların etkisi ile Ankara, bölge politikalarında ABD ile hareket etmek yolunu seçmiştir. Rusya'nın bölge üzerindeki etkisini kırmaya çalışan ABD, Moskova'nın bölgede kontrolünü yeniden sağlaması

halinde buradan dışlanmasının çok zor olabileceğini anlamıştır. Güney Kafkasya'daki üç yeni bağımsız devlet -Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan- SSCB'nin halefi Rusya ve ABD arasında bir savaş alanı haline gelmiştir. Bölge devletleri ise bu rekabet karşısında dengeli bir politika izleyerek varlıklarını sürdürmek için mücadele etmişlerdir. Bu kapsamda Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in, Kafkasya'nın kendine özgü özelliklerine ve sorunlarına dikkat çekerek, söylediği şu sözler dikkate değerdir:

"Kafkasya artık dünyanın dikkatini çekiyor. Bu nedenle, Kafkasya'daki süreçleri doğru yöne yönlendirerek Kafkasya'da barış ve güvenliğe ulaşmak büyük, kutsal bir hedef ve bu amaç için çok çalışmaya devam edeceğiz" (Azerbaycan Gazetesi, 5 Haziran 1996).

Güney Kafkasya'nın güvenliği bir yandan ABD, Rusya, NATO ve AB gibi büyük güçlerin arasındaki karşılıklı ilişkiler karakteristiğine, diğer yandan bölge devletlerinin belirledikleri dış politika stratejilerine uygun olarak şekillenmekte ve değişmektedir. Türkiye, SSCB'nin dağılması ile yeni oluşumlardan doğan kimi fırsatlar elde ederken tehdit ve risklerle de karşı karşıya kalmıştır. Bu kapsamda ortaya çıkan yeni oluşumlar ve fırsatlar çok iyi tahlil edilerek, buna uygun stratejilerin ortaya konması, politikalar oluşturulması ve bu politikaların sonuçlarının tam olarak değerlendirilmesi konusu önem kazanmıştır. Türkiye'nin Güney Kafkasya'da aktif olma arzusu Ankara'yı çoğu zaman Rusya ve İran'la karşı karşıya getirmiştir. Buna rağmen, Kafkasya'nın Türkiye için önemi Dışişleri Bakanlığı'nın tutumuna şu şekilde yansımıştır:

"Doğu ve Batı, Güney ve Kuzey arasında bir geçiş bölgesi olan Kafkasya, Soğuk Savaş'tan sonra Avrasya'da kurulan enerji hatlarının kesişme noktasında yer almaktadır. Bu nedenle stratejik konumu daha da gelişmiş olan bölge, tüm Avrasya'da barış ve istikrarın tesis edilmesi için önemlidir ve bu durum aynı zamanda bölgenin birçok devletle işbirliği içine girmesini sağlayacaktır" (Demirdağ, 2005: 126).

Güney Kafkasya her zaman Türkiye için büyük bir öneme sahip olmuştur. SSCB döneminde, özellikle "soğuk savaş" süresince Türkiye'nin Kafkasya politikası Ankara ile Moskova arasında ideolojik ve propaganda savaşının konusu haline gelmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra ise Ankara, hem Kafkasya hem de Orta Asya'da aktif rol almaya başlamıştır. Öyle ki, SSCB'nin dağılması ile kimi araştırmacılarda, Batı Çin'den Akdeniz'e kadar olan coğrafyada 120 milyon Türk'ün yaşadığı alanın birleştirilmesi suretiyle Turan devletinin kurulması ideolojisi canlanmıştır (Gadzhev, 2001:347). Ancak, bir taraftan bölgedeki etnik çatışmaların alevlenmesi ve güçlü bölgesel aktörler olan Rusya ve İran'la rekabet, diğer taraftan ise Batı'nın bölgesel rekabette Türkiye'yi yalnız bırakması Ankara'nın Kafkasya politikasını karmaşık hale getirmiştir. ABD Ulusal Güvenlik eski danışmanı olan Z. Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası kitabında, 21. yüzyılda en büyük mücadelenin Asya'da yapılacağını belirterek bölgenin önemini şu şekilde ifade etmiştir:

"Avrasya, dünya egemenliği için mücadelenin yapıldığı satranç tahtasıdır. Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ve geçiş güzergahı olması nedeniyle Kafkasya bölgesi bu satranç tahtasında önemli bir hamle yeridir" (Brzezinski, 1997: 176).

Günümüzde, Güney Kafkasya'nın jeopolitik konumu hem SSCB döneminden hem de bağımsızlığın ilk yıllarından büyük ölçüde farklıdır. SSCB'nin yıkılması ile Doğu Avrupa'da, Orta Asya'da ve Türkiye bağlantılı olarak Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'yu kapsayan bölgede olmak üzere üç büyük boşluk oluşmuştur (Taşdemir, 2005: 124). Son yıllarda özellikle de Türkiye'de AKP'nin iktidara gelmesi ile Türk dış politikasında yeni bir bakış açısı ile bölgeye yönelik stratejiler belirlenmiştir. Bu kapsamda Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye'nin tarihi ve medeni kökleri üzerinde kurulmuş bir politikadan bahsetmek mümkündür. Bu ideolojik bakış açısının kökleri ise Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Söz konusu politika Davutoğlu tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

"Türkiye ilk önce bu ülkelerde özgürlük ve güvenliği korumalıdır. Ayrıca, "komşu ülkelerle sıfır sorun" politikası uygulanarak tüm bölgesel güçlerin barış sürecine katılımının artırılması ve bu ülkelerle işbirliğinin yoğunlaşması gerekmektedir" (Davutoğlu, 2010).

Bölgede önem taşıyan bir diğer konu ise Rusya'nın bölgedeki etkisidir. 2008 Ağustos'unda yaşanan çatışma bir kez daha Rusya'nın askeri müdahalesinin muhtemel bir tehdit olarak devam ettiğini göstermiştir. Soğuk savaşın sona erdiğinden beri Türkiye, eski Sovyet coğrafyasında kendine yer edinmeye çalışmış ancak diğer bölgelerle karşılaştırıldığında Güney Kafkasya'ya yönelik daha az çaba sarf etmiştir. Bu durumun bir sebebi, Türkiye'nin Rusya'nın ayağına basmama konusunda dikkatli davranmasıdır. Türkiye'nin Ermenistan-Azerbaycan arasındaki sorunlarda Türkiye'nin bölgedeki varlığını engellemiştir (Görgülü ve Krikorian, 2012).

SSCB'nin çöküşü ile bölgede kontrolü ele geçirmek isteyen Batılı güçler her ne kadar birbirlerine karşı mücadele verseler de, bu rekabetin doğrudan olmadığı ifade edilebilir. Bu kapsamda mevcut durumda Batı ile olan yakınlığı, NATO üyesi olması, diğer taraftan Türkiye'nin bölge ile olan tarihsel, dilsel, dini ve aşiret bağları, bölge ülkelerinin egemenlik ve bağımsızlıklarına saygı ile yaşaması bölgesel bir güç olması bağlamında Ankara'ya da kimi önemli avantajlar sağlamıştır. Bu bakımdan Türkiye'nin bölgedeki politikasını üç yönden değerlendirmek gerekir:

- Uluslararası sistemin değişmesi ve bölgenin bu sistemdeki yeri,
- Bölgeye komşu olan Rusya, Türkiye ve İran arasındaki Hazar enerji kaynaklarının Batı pazarlarına taşınması uğrunda rekabet,
- Bölgedeki etnik ve dini ayrımcılıktan kendi çıkarlarını gözetken büyük güçler arasındaki rekabet ve bölgenin durumu.

Türkiye'nin girişimci bir genç insan gücü potansiyeline sahip bir ülke olması, Güney Kafkasya'da yaşanan süreçlere müdahale etmesini sağlamıştır. Bölgedeki son olaylar (Ağustos 2008, Rus-Gürcü Savaşı, 27 Eylül-10 Kasım 2020 Azerbaycan-Ermeni savaşı) güvenliğin ne kadar zayıf olduğunu bir kez daha göstermektedir. Bölgenin geleceği için barışın ve güvenli bir ortamın sağlanmasının önemi yinelenmiştir. Güney Kafkasya devletlerinden olan Gürcistan, Ermenistan ve Türkiye arasında kurulabilecek dostluk ve uzlaşma bu ülkelere faydalar sağlayacaktır. Azerbaycan bazı engellere rağmen dostluk, kardeşlik ve işbirliğini sınır tanımadan sürdürebilmektedir.

2. Milli Güvenlik Bağlamında Gürcistan'ın Türkiye İçin Önemi

Türkiye-Gürcistan ilişkileri Ortaçağ'dan itibaren sorunlu olmuştur. Sovyetler döneminde Moskova tarafından kullanılan "Türk tehdidi" söylemi Gürcüler tarafından Türkiye'ye karşı tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. Öyle ki, Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Gürcistan'da Türkiye'nin kendisine karşı şiddet uygulayacağı algısı dahi oluşmuştur. Tiflis hükümetinin bağımsızlık sonrası çekindiği temel konulardan bir diğeri de Türkiye'nin Türk-Müslüman nüfusunu etkileme potansiyeli taşıdığı fikridir. Ancak bağımsızlık sonrası iki devlet arasında kurulan yakın ilişkiler Gürcistan'ın Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. SSCB'nin çöküşünden sonra uluslararası sistemin büyük güçleri, Güney Kafkasya'nın sahip olduğu potansiyelleri dikkate alarak, bu bölgeye yönelik yeni stratejiler uygulamaya çalıştılar. Bu da Gürcistan'ın jeopolitik olarak gerek bölge ülkelerinin gerekse de bölge dışındaki ülkelerin ilgisi haline gelmesinde etkili olmuştur. Günümüzde, Güney Kafkasya'da kimin ne kadar söz sahibi olacağını anlayabilmek için küresel ve bölgesel güçlerin Gürcistan politikalarını anlamak gerekmektedir.

Türkiye'nin sınır komşusu olan Gürcistan, Sovyetlerin dağılmasıyla çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Ortadoğu'da tabiri caizse "cetvellerle" çizilen sınırların bir benzeri de Güney Kafkasya haritasında ortaya çıkmaktadır (Osetya, Abhazya sorunu). Gürcistan, bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren ayrılıkçı bölgeler sorunuyla karşı karşıya kalmış, ülkenin toprak bütünlüğünün korunup savunulması dış politikanın temel önceliği haline gelmiştir. Tiflis'in bağımsızlık sonrasında kurulan BDT'ye katılmayı reddetmesi, Rusya ile ilişkilerin bozulmasına neden olmuş ve Gürcistan'daki ayrılıkçı eğilimleri güçlendirmiştir. SSCB döneminde bu ülkedeki demografik dengelere müdahale eden Moskova hükümeti, bağımsızlığının ardından bölgeyi kaybetmek istemeyerek buradaki ayrılıkçı hareketlere destek sağlamıştır. Bağımsızlık sonrası kuzeyde Abhazya ve Güney Osetya'daki bağımsızlık teşebbüsleriyle mücadele eden Gürcistan, güneybatıda Türkiye sınırında Acaristan, güneyde Ermenistan sınırında ise Cevaheti sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Bağımsızlık sonrası Gürcistan, yeni bir aktör olarak Güney Kafkasya siyasetinde yerini alırken askeri ve ekonomik gücüne güvenen Rusya'nın Sovyetler döneminde olduğu gibi, Tiflis'i kontrol etmesi pek mümkün görülmemiştir. Topraklarındaki Rusya üslerinin varlığına karşı çıkan Gürcistan, etnik sorunların da ortaya çıkması Rusya ile olan ilişkileri kopma noktasına getirmiştir (Brzezinski, 1998: 128). İki ülke arasındaki sorunda Türkiye yakın komşusunu sürekli desteklemiş, Gürcistan kamuoyunda "müttefik ülke" konumuna yükselmiştir. Örneğin, Gürcistan'ın eski cumhurbaşkanı Mikhail Saakaşvili tarafından Türkiye'nin desteği şu şekilde ifade edilmiştir:

"Dost ve ortağımız Türkiye, bir dizi nedenden ötürü bizim için çok önemli. Birincisi, bağımsızlığımızı ilk tanıyan ülke olması toplumsal hafızamıza kazandı. Eskiden Türkiye bizim için meçhul bir ülkedydi. Evet, annem gibi Türkçeyi, Türk tarihini, kültürünü öğrenenler vardı ama hayatları boyunca tek bir canlı Türk görmemişlerdi. Bağımsızlık sonrası yardımımıza ilk koşan ülke Türkiye oldu, sınırı açtı, zor zamanlarımızda aktif ekonomik yardım yaptı. Ne yazık ki bütün komşularımız öyle davranmadı.

Türkiye bizi ısrarla uluslararası alanda destekledi. Bütün bunları nesiller sonra bile unutmayacağız" (Milliyet Gazetesi, 29.01.2006).

Gürcistan, 1990'lı yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasının merkezine oturmuştur. Gürcistan 114 kilometrelik sınırla Türkiye'nin Rusya, Azerbaycan ve Orta Asya ile en sağlam ve doğrudan kara bağlantısı konumundadır. Bu stratejik konumuna rağmen Gürcistan, bağımsızlığın ilk yıllarında genel Türkiye dış politikasında ve hatta özelde Kafkasya politikasında önemli bir konum elde edememiştir. Fakat Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gelişmeler Gürcistan'ı Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasında merkezi bir konuma taşımıştır. Gürcistan, Türkiye'nin bölge politikasında önemli unsurlarından biri olmasına rağmen öne çıkmamıştır. Ancak, Azerbaycan ve Orta Asya petrol ve doğal gazının güvenli yollardan dünya pazarına taşınması projesi Gürcistan'ı görünür kılmıştır. BTC projesi, 1994 yılından itibaren başta ABD olmak üzere Batı dünyasının ve Türkiye'nin Gürcistan'a olan bakışını değiştirmiştir. Bu anlamda Gürcistan'ın kendi ayakları üzerinde durabilen, güvenliğini ve iç düzenini sağlayabilen böylece bölgeye istikrarsızlık yayararak dengeleri olumsuz yönde etkileyen bir ülke olmaktan çıkartılması, Türkiye'nin Kafkasya politikasının öncelikli gündem maddesi olarak belirlemiştir. Bu yaklaşım, Gürcistan'la özel ilişkiler kurulmasını sağlamış olsa da iki ülke arasında Ahıska Türklerinin anavatanlarına dönüşleri, Acara bölgesinde yaşanan bir takım sıkıntılar ile Abhazy'a mal taşıdıkları gerekçesiyle Türkiye ticaret gemilerine Gürcistan tarafından el konulması ve mürettebatın tutuklanması gibi sorun başlıkları bulunmaktadır (Çelikpala, 2010).

Rusya-Gürcistan arasındaki anlaşmazlıkta Türkiye Gürcistan'ı desteklemesine rağmen, Rusya ile de siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda ilişkiler sürekli olarak gelişme göstermiştir. İki ülke ilişkilerinde söz konusu dönemde gerçekleşen yakınlaşma sürecinin en önemli yansımalarından birisi de geleneksel olarak bir rekabet alanı olarak görülen Karadeniz-Kafkasya bölgesinin bir işbirliği alanına dönüşmesidir. Karadeniz-Kafkasya bölgesine yönelik belirginlik kazanan bu yeni diplomatik yaklaşımın en dikkat çekici boyutu ise iki ülkenin bölgede patlak veren krizleri ve diğer jeopolitik sorunları ABD ve AB gibi bölge dışı aktörler yerine birbirleriyle yoğun siyasi diyalog kurarak çözmeye çalışmalarıdır (Erşen ve Parlar Dal, 2016: 43).

2008 Rusya-Gürcistan Savaşı sonrasında ABD'nin Rusya'ya yönelik olarak yürürlüğe soktuğu yeniden başlama (reset) politikası, AB'nin bölgede gittikçe azalan etkinliği ve Türkiye'nin bölgeye yönelik daha aktif bir politik vizyon geliştirmesi, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye işbirliğinin yeniden ve daha etkin bir şekilde gündeme gelmesini sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde yaşanan küresel ekonomik kriz bu üç ülkenin ekonomik güçlerini ve karşılıklı etkileşimlerini artırmaları gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Yine, Rusya'nın Gürcistan'a yönelik uygulamaya koyduğu yaptırımlar, Azerbaycan'ın kendine yeni pazarlar araması ve petrol dışı sektörleri geliştirme çabası da, Türkiye'nin bölgesel beklentileriyle desteklenerek üçlü arasındaki dayanışma duygusunu artırmıştır (Çelikpala ve Veliyev, 2015: 8). Gürcü siyaset bilimci Georgy Mdivani, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki yakınlaşmadan rahatsızlık duyan Ermenistan'ın tutumunu ve Abhazy'a da çatışan Ermeni taburlarını yorumlarken:

"Gürcistan, Ermenistan'ın toprak iddiaları konusunda ihtiyatlı olmalı. Ermenistan, Gürcistan ile Rusya arasında yeni bir sıcak çatışma beklentisi içinde. Etnik olarak Samtskhe-Javakheti'yi, ekonomik olarak Abhazy'a'yi ele geçirdi. Abhazy'a'yi etnik olarak da ele geçirmeye yakın. Orada yeni bir aşama başlıyor; diğer uluslar ve her şeyden önce Abhazlar üzerinde baskı kurmak. Gürcistan bugün Abhazy'a'da bulunmamasına rağmen, bu süreçlere kayıtsız kalmaz." (Mdivani, 2019).

Dağlık Karabağ sorununun geleceği daha karanlık bir tablo sunmaktadır. Bu anlaşmazlığa barışçıl bir çözüm bulmak üzere 1992 yılında kurulan AGİT Minsk Grubu şimdiye kadar başarılı bir sonuç getirememiştir. Grup Fransa, Rusya ve ABD'den oluşan eş başkanlıkla yönetilmektedir. Minsk Grubunun kurulmasından bu yana geçen yirmi yıl içerisinde taraflar uzlaşmaya yönelik bir politik irade göstermemiş ya da halklarını barışa hazırlamamıştır. Minsk Grubu eş başkanlarının yoğun diplomatik çabalarına ek olarak Rusya, Medvedev yönetiminde yeni girişimlerin oluşturulmasına öncülük etmiştir. Bazı uzmanlar, Rusya'nın bu hareketiyle diğer iki eş başkanı bir şekilde bypass etme hedefi olduğunu savunular da, Minsk Grubunun resmi çizgisine bakıldığında Rusya'nın barış görüşmelerine ilişkin tüm girişimleri diğer eş başkanlarla birlikte koordine ettiği görülmektedir. Rusya'nın müdahalesi hem Ermenistan hem de Azerbaycan üzerinde etkisi olması nedeniyle olumlu görülebilir (Görgülü ve Krikorian, 2012).

Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile olan ilişkileri dikkate alındığında Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı gibi küresel çaplı projeler düşünüldüğünde Güney Kafkasya'da jeopolitik dengelerin nasıl sağlanmış olduğunu anlayabiliriz. Batı dünyası tarafından da desteklenen Türkiye-

Gürcistan-Azerbaycan'ın karşısında Rusya-Ermenistan-İran yer almaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde Güney Kafkasya'daki jeopolitik rekabet Gürcistan ve Ermenistan üzerinde devam etmektedir. Ermenistan'ı Batı dünyasına entegre etmek isteyen Avrupa ve ABD, Türkiye ve Azerbaycan üzerinde baskı oluşturarak Ermenistan'a karşı uyguladıkları ekonomik ve siyasi ambargoyu kaldırmalarını istemektedirler. Ermenistan ile Güney Kafkasya'da mevzi kazanan Rusya ise; 2008 Rusya-Gürcistan savaşından sonra bağımsızlıklarını tanıdığı Gürcistan'ın ayrılıkçı Abhazya ve Güney Osetya Cumhuriyetlerindeki askerî, siyasi ve ekonomik varlığı ile Gürcistan üzerinde baskı oluşturmaktadır. Ortaya çıkan bu jeopolitik dengeler dolayısıyla taraflar karşı tarafın aleyhinde olabilecek bir dizi araçları da kullanmaktadırlar. ABD'nin Kasım 2003'te Gürcistan'da yaptığı "Kadife Devrimi" benzeri bir uygulamayı Ermenistan'da da yapmıştır. Batı dünyasının bölgeye yaptığı ekonomik yardımlarla bölge devletlerini kendi saflarına çekmeye çalıştıkları görülmektedir. Buna mukabil Rusya ve İran ise Dağlık Karabağ üzerindeki Azerbaycan-Ermenistan çatışmasını ve Gürcistan'daki ayrılıkçı hareketleri destekleyerek bölgede istikrarsızlık yaratmaktadırlar (Cerrah, 2017: 5). 2008 Rusya-Gürcistan savaşı ve 27 Eylül Azerbaycan - Ermenistan Savaşı ile Rusya tekrar Güney Kafkasya'da en etkili aktör konumuna yükselbilmiştir.

Türkiye, Gürcistan konusunda ikili bir rol oynayabilir. Öncelikle Türkiye, durumun istikrarlı hale gelmesine yönelik tedbirleri destekleme, diyalog oluşturma ve süreci yönlendirme amaçlarıyla Cenevre görüşmelerini bütüncü nitelik taşıyan yeni girişimleri teşvik edebilir. Türkiye ayrıca, ciddi ve sonuç odaklı sivil toplum girişimlerinin bazılarında katkıda bulunabilir. Türkiye için ikinci bir rol ise, Güney Osetya ve Abhazya ile onların bağımsızlıklarını tanımaksızın ilişki kurmak olabilir. Bu Ankara ve Tiflis arasındaki ilişki üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilir ama Türkiye'yi bu bölgelere karşı daha temkinli politikalar benimsemeye de zorlayabilir (Görgülü ve Krikorian, 2012). 28 Mayıs 2008'de Gürcistan'ın eski cumhurbaşkanı M. Saakaşvili konuşmasında iki komşu devlet arasındaki siyasi ve ekonomik bağımlılığının ne kadar güçlü olduğunu anlatırken şunları söyledi:

"Türkiye, bağımsızlığını ilan ettikten sonra Gürcistan'a ilk yardım eli uzatan ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü yeniden sağlamak için her şeyi yapan bir ülkedir. 2004'te Acara'da sorunlar ortaya çıktığında, Türkiye, Acara halkının kan dökülmesini ve sivil çatışmaları önlemesini sağlamak için her şeyi yaptı" (Papashvili, 2019).

Aslında eski cumhurbaşkanının amacı Türk yatırımlarını Gürcistan'a çekmek ve iki ülke arasındaki serbest ticaret rejimini güçlendirmektir. Türk parasının inşaat sektörüne, işleme endüstrisine, iş geliştirmeye vb. yönlendirilmesi gerekiyordu. Gürcü siyasetçi ve diplomat Hamlet Chipashvili, Gürcistan'ın Türkiye ekonomisinde nasıl geliştiğini anlatırken şunları söylemiştir:

"Türkiye ve Azerbaycan, Gürcistan'ın her bölgesinde büyük bir etkiye sahipti. Buna Rusya'dan gerçekten nefret etmemizi, Rus birliklerinin Gürcistan'dan çekilmesini ve bununla hiçbir ilgisi olmamasını ekleyince, Ankara ile tek taraflı kalkınmanın etkisini hayal etmek kolay. Ayrıca Türkiye, ABD'den sonra NATO'da ikinci ülkedir. Aynı zamanda Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler de çok iyi. ABD bizi Rusya ile kötü ilişkiler kurmaya zorluyor. Ancak bugün Gürcistan'da ABD askerî üssü yok. Ancak bunun yarın gerçekleşebileceğini kimse dışlamaz." (Papashvili, 30.07.2019).

Rusya, Post-Sovyet ülkelerinde izlenen güvenlik politikasını anlamakla birlikte, ABD ve NATO'nun bölgede izlediği stratejiye karşı net bir tavır belirlemiş değildir. Moskova'nın amacı belirgin bir jeopolitik ve askerî-jeostratejik çizgi belirlemek suretiyle Batı'nın Post-Sovyet coğrafyasındaki güvenlik politikasını olumsuz etkilemektir. Bununla birlikte bölgeyi, uluslararası terörle mücadele, etnik çatışmaların çözülmesi ve modern güvenlik politikaları konusunda Rusya'nın eşit haklara sahip ortakları konumunda görenlerle beraber, Batı'nın Avrasya'da askerî ve politik konumlarını pekiştirerek Rusya'nın çıkarlarına zarar vermeye çalışan rakipler olarak değerlendirenler de az değildir. Ancak bazı Rus yetkililer Batı'nın Post-Sovyet coğrafyasına ilişkin politikasının ve Rusya'yla ilişkilerinin samimiyetine inanmadıklarını söylemekte, fırsat bulunca Rusya'nın çıkarlarına zarar vereceklerini iddia etmektedirler. Putin, 30 Ağustos 2010 tarihinde gazetecilere verdiği bir demeçte, Rusya-ABD ilişkilerinde ABD Başkanı'nın çabalarıyla bazı alanlarda iyileşmeler olduğunu ve bunu olumlu karşıladıklarını ifade etmekle beraber pek çok alanda ciddi sorunların varlığını koruduğunun da altını çizmiştir (Hasanov, 2016: 63). ABD, Gürcistan'ı silahlandırmakla ve Avrupa'da füze savunma kalkınmasıyla erken uyarı radar sistemleri kurmakla suçlayan Rusya, Azerbaycan topraklarının bir bölümünü işgal altında tutan Ermenistan'ı açıktan açığa silahlandırmakta, Dağlık Karabağ'da ve Güney Kafkasya'nın diğer bölgelerinde ayrılıkçı rejimleri desteklemekte, bu rejimlere her türlü askerî ve teknik yardım yapmaktan kaçınmamaktadır. Dolayısıyla iki tarafın da Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliği

konusunda sergilediği çifte standart hem bölgenin güvenlik ortamını, hem de bölge ülkeleriyle ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Ancak Rusya ve Türkiye, Güney Kafkasya’da başta bölgesel çatışmaların çözümü gibi alanlarda işbirliği yapabilir. Bölgeyle komşu iki devlet Transkafkasya ülkeleri ile gerçekçi ve tamamlayıcı ekonomik işbirliği yaparak Moskova-Ankara arasında mevcut olan bazı sorunları çözebilirler.

Gürcistan, bölgesindeki etnik sorunların çözümünü NATO’nun Rusya’ya baskı yapmasında görmüştür. Bu bakımdan NATO ile askeri ilişkilerde Türkiye, Gürcistan için son derece önemli bir rol oynamıştır. Gürcistan Başkanı Eduard Shevardnadze:

"Gürcistan, Rusya’nın stratejik bölgesinin güney kanadı değil, Türkiye ve İsrail’den Orta Asya’ya uzanan Türkiye’nin ve NATO’nun stratejik çıkarlarının kuzey kanadıdır" (Milliyet Gazetesi, 2001) demiştir.

Yukarıdaki sözleri eden E. Shevardnadze, Türk birliklerinin Gürcistan’dan ayrılan Rus birliklerinin yerini almasını istemiş; bunun Gürcistan’ın Rusya’ya dair olan güvenlik endişelerini ortadan kaldıracığını düşünmüştür. NATO ile Gürcistan arasındaki ilk resmi diyalog Haziran 1993’te kurulmuştur. Mart 1994’te NATO ile Gürcistan arasında “Barış İçin Ortaklık Anlaşması”nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Aralık 1995’te ise, NATO-Gürcistan İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır (Bezhanishvili, 2009: 23-24). NATO ile Gürcistan arasındaki gelişmelerden rahatsızlık duyan Rusya’nın, 1999’da Gürcistan olmak üzere, komşularının da yer aldığı Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması’na (AKKA) katılması, NATO ile ilişkilerini daha da olgunlaştırmıştır. 2004’den sonra, Gürcistan’ın NATO üyeliği için beliren yüksek arzusu Rusya’nın Gürcistan’a tavrının daha da sertleşmesine neden olmuştur. 2007’de, NATO’nun etkin üyeleri olan Almanya ve Fransa’nın, Gürcistan’ın NATO üyeliğini desteklemediklerini ima etmeleri Rusya’yı rahatlatmışsa da Aralık 2007’de AKKA’dan çekilme kararı alması, NATO’ya bir tepki anlamı taşıyordu (Erkan, 2016: 47).

Rusya - Gürcistan savaşından sonra bir radyo programına konuşan Rusya başbakanı Dimitri Medvedev, NATO’ya sert bir Gürcistan mesajı göndermiştir:

"NATO ile Tiflis yönetimi arasında son yıllardaki yakın diyaloga dikkat çeken Medvedev, "Gürcistan'ın NATO'ya girmesi korkunç bir çatışma çıkarabilir. Bu da yıkıcı sonuçlara neden olabilir. Bunun neden gerektiğini anlamıyoruz." (Bahtiyar, 07.08.2021)

Gürcistan başbakanı Irakli Garibaşvili, NATO’nun kuruluşunun 72. yıl dönümü vesilesi ile yaptığı açıklamada, Gürcistan’ın NATO ile son derece olumlu iş birliği yaptığını ve ülkesinin NATO ile entegrasyon sürecinin sürdüğünü hatırlatmış ve "Hükümetimiz bu iş birliğini Gürcistan’da daha fazla NATO ve NATO’da daha fazla Gürcistan ilkesine dayanarak derinleştirmiş ve güçlendirmiştir. NATO’nun Gürcistan’a, Gürcistan’ın NATO’ya ihtiyacı vardır. Gürcistan’ın NATO’nun küresel güvenlik operasyonlarına oldukça geniş katılım sağladığını kaydeden Garibaşvili, ülkesinin NATO’nun tam üyesi olmasının zamanının geldiğini ve bu konuyu geçen ay Brüksel’de NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg’le görüştüğünü açıklamıştır (Gürcistan Başbakanı Garibaşvili, 2021).

Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Türkiye’yi ziyaret eden Gürcistan Dışişleri Bakanı David Zalkaliani ile görüşmesi sonrasında yaptığı açıklamada, Türkiye’nin Gürcistan’ın Avrupa-Atlantik yapılarıyla ilişkilerinin derinleştirilmesini desteklediğini söylemiştir. Gürcistan’ın televizyon kanallarından aktarılan açıklamada Çavuşoğlu:

"Gürcistan'ın Avrupa-Atlantik yapılarıyla ilişkilerinin daha da derinleştirilmesini destekliyoruz. Gürcistan'ın NATO ile ilişkileri ve Gürcistan'ın ittifaka girmesi konusundaki görüşümüzü her zaman net bir şekilde konuşuyoruz. Karmaşık ve hızla değişen jeopolitik ortam göz önüne alındığında, yalnızca zorluklarla başa çıkabileceğimize değil, aynı zamanda mevcut fırsatları daha da etkili işbirliği için kullanabileceğimize ve bu sayede uzun vadeli barışı sağlayacağımıza inanıyorum." (Глава МИД, 2021).

27 Eylül - 10 Kasım 2020’de Karabağ Savaşı’nın sonuçlarının Gürcistan’a ciddi bir etkisinin olmadığı görüşünde olan Şarışenidze, “Karabağ’daki Rus barış gücü Gürcistan için bir tehdit teşkil etmiyor. Rusya’nın işgali altındaki bölgelerde de (Abhazya ve Güney Osetya’da) ciddi bir değişim beklenmiyor. Fakat Karabağ Savaşı aynı zamanda kaybedilen toprakların geri alınması hadisesi olduğu için Abhazya ve Güney Osetya’nın da mevcut durumun sonsuza dek devam etmeyeceğini göz önüne almaları gerekiyor.” yorumunda bulunarak bir taraftan da Gürcistan’ın Azerbaycan’ın yürüttüğü politikayı izleyebileceği mesajını vermiştir (Askeroğlu, 26.02.2021). Karabağ Savaşı’nın sonuçları Gürcistan’da yeni tartışmalara yol açmıştır. Bu yöndeki en önemli gelişme de Gürcistan’ın Abhazya ve Güney Osetya’yı geri alabileceği fikrinin gündeme gelmesidir. 2 Ekim’de Abhazya parlamentosu, Dağlık

Karabağ'daki çatışmanın keskin bir şekilde alevlenmesinden duyduğu aşırı endişeyi dile getirdiği bir bildiri yayınladı:

“Birkaç gün içinde askeri çatışmalar tam ölçekli bir savaşa dönüştü. Çatışmanın turmanması silahlı çatışma bölgesinin ötesine geçerek Güney Kafkasya'nın tüm bölgesini tehlikeye atıyor. Abhazy halkı, bu günlerde bombardıman ve bombalamalardan geçen insanların duygularına yakın ve anlaşılır” (Şariya, 09.10.2021).

Abhazy Ermeni toplumu, Bakü'nün planlanan saldırganlığın kışkırtıcısı olarak eylemlerini kınamak için AGİT Minsk Grubu'nun eş başkanlık ülkesi olarak Rusya'ya Dağlık Karabağ sorununun düzenlenmesi için çağrıda bulunmuştur:

“Azerbaycan'ın Artsakh halkına karşı başka bir askeri saldırı gerçekleştiren eylemlerini şiddetle kınıyoruz ve mevcut krizin askeri aşamadan kışkırtıcısı geleneksel olarak Azerbaycan olan çatışan tarafların müzakerelerinin ana akımına taşınması için gerekli tüm önlemleri almaya çağırıyoruz. Geçtiğimiz birkaç gün içinde Abhazy Cumhuriyeti Ermeni toplumu, Abhazy'nın tüm bölgelerinden yurttaşlarımızdan ve arkadaşlarımızdan, savaşın turmanması ve fiilen başlamasıyla ilgili aşırı endişe mesajları almışlar ve Artsakh Savunma Ordusu'na mümkün olan tüm desteği sağlamaya hazır olduklarını ifade eden yüzlerce çağrı gelmiştir.” (Şariya, 29.09.2020).

Ankara, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üçlü işbirliği formatına büyük önem verdiği vurgulamıştır. Türk Dışişleri Bakanı ayrıca Zalkaliani ile yaptığı görüşmede, Karabağ'daki düşmanlıkların ardından bölgede istikrar ve sürdürülebilir barışın sağlanması için gerekli tedbirlerin, bölgesel işbirliği projelerinin, Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum ve TANAP'ın önemini altını çizmiştir. Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan Dışişleri Bakanlarının 19 Şubat'ta Bakü'de üçlü bir toplantı yapması planlanmış, ancak Giorgi Gakharia liderliğindeki Gürcistan hükümetinin istifası nedeniyle toplantı ertelenmiştir (Abbasova, 2021).

Gürcistan-Türkiye ilişkisinin ortak idealler ya da siyasi tutkular tarafından değil, paylaşılan ortak bir coğrafya ve karşılıklı yarar sağlayan bir ekonomik ortaklık tarafından yönlendirildiği giderek daha belirgin hale gelmektedir. Avrupa-Atlantik entegrasyonu ve bunun gerektirdiği reformlara bağlılık konusundaki isteklerine rağmen Gürcistan'ın AB'ye etkileşimde bulunmak için Türkiye'den başka şansı yoktur. Günümüzde, Ankara'nın Moskova ile ilişkileri normalleştirme çabaları Gürcistan'ın da aynı şeyi yapma arzusuyla örtüşmektedir. Bununla birlikte, Ankara'nın AB ve NATO'ya karşı açıkça düşmanca söylemleri, küçük komşusunu Rusya'ya göre daha tehlikeli bir durumda bırakmaktadır. Toplama fırtınasında Gürcistan pek az şey yapabilir ancak kaçınılmaz olarak Türkiye'nin taleplerini kabul edebilir ve belirsiz bir geleceğe hazırlanabilir.

3. Türkiye-Rusya Siyasi İlişkilerinde Gürcistan Faktörü

Gürcistan, Rusya için güneye iniş yolundaki önemli bir bölge olmuştur. 20. yüzyılın son çeyreğinde ekonomik ve siyasal sorunlar yaşamaya başlayan Moskova'nın diğer bölgelerde olduğu gibi Gürcistan'da da kontrolü kaybetmesiyle birlikte, yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede yaşanan rekabet yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Rusya'nın Gürcistan politikasını açıklamadan önce, bu ülkenin, Rusya için jeopolitik ve jeostratejik konumunu ortaya koymak gerekmektedir. Bu bağlamda Gürcistan, Rusya için, Güney Kafkasya Avrupa ile Orta Asya arasında bir geçiş köprüsü olmanın yanı sıra, Karadeniz'e kıyısı olması sebebiyle, Rusya'nın Boğazlar-Akdeniz yolu ile Süveyş Kanalı'na inebilmesine imkan sağlaması yönünden son derece önemli bir jeopolitik bölgedir. Öyle ki, Gürcistan, Rusya'nın Güney Kafkasya politikasında stratejik bir önemi olan çıkış noktasını teşkil etmektedir ve bölgenin kontrol altında tutulmasını sağlayan bir unsurdur. Ayrıca Rusya'nın güney cephesini savunmasında, kuvvet tasarrufu sağlayacak, savunulması kolay bir bölgedir. Moskova'nın Güney Kafkasya politikasında Gürcistan'a karşı bu özel tutumu, ayrıca bir taraftan Karadeniz kıyısındaki coğrafi konumundan kaynaklanırken, diğer taraftan Güney Kafkasya'da Rusya tarafından modern silahlarla tedarik edilen bir ülke olarak Kuzey Kafkasya Askeri Bölgesi'nin bir parçası olmasından ileri gelmektedir (Qarabayram, 2007: 152). Bu amaçla Rusya, Gürcistan'ın BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu)'ye katılmasını engellemek ve Türkiye'yi bölgeden uzak tutmak için Gürcistan topraklarında askeri üsler kurmuştur. Gürcistan eski cumhurbaşkanı Zviad Gamsakhurdia ise bunu dikkate almayarak Rusya'nın Batı'ya yaklaşma politikası ile Moskova'nın baskısını azaltmaya çalışmıştır. Ancak Gürcistan yönetiminin bunu reddetmesi nedeniyle Karadeniz ve Güney Kafkasya'daki etkisini kaybetmek istemeyen Rusya, etnik azınlıkları destekleyerek Gürcistan'da iç huzursuzluk çıkarmıştır. Neticede, kısa bir süre sonra Z. Gamsakhurdia iktidardan gitmiş; yeni kurulan hükümet ise Rusya'nın beklentilerini karşılayamamıştır. Gürcistan'da Z. Gamsakhurdia'nın

etnik kimlik üzerine inşa etmeye çalıştığı politikalar nedeniyle Tiflis ve Kuzey Gürcistan'da iç çatışmaların sürdüğü bir dönemde, Mart 1992'de Tiflis'e dönen E. Şevardnadze, Tiflis'teki çatışmalara bir son verdikten sonra Abhazya ve Güney Osetya sorununu otonomi ile çözmeye çalışmış fakat bunda başarılı olamamıştır. Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü korumak için E. Şevardnadze Ekim 1993'te BDT'ye katılma kararı almak zorunda kalmıştır. Ayrıca, E. Şevardnadze o dönemde Moskova'ya askeri üs sağlamış ve böylece Moskova'nın Abhazya'daki ayrılıkçıları desteklemesini engellemeye çalışmıştır. Rusya, Gürcistan'daki etnik sorunlardan yararlanarak askeri üslerini kurmayı başarsa da, 2008 Ağustos krizinden sonra Batı devletlerinin baskısı ile askerlerini bölgeden çıkarmak zorunda kalmıştır. Ancak bölgedeki etkisini kaybetmemek ve Türkiye'yi bölgeden uzaklaştırmak için Ermenistan'da askeri üslerini tekrar kurmuştur.

Türkiye ise SSCB'nin dağılmasının ardından Gürcistan ile ekonomik olarak yakın işbirliği içine girmiş, iki ülke siyasi olarak birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve egemenliklerine saygı politikası çerçevesinde hareket etmişlerdir. Türkiye için Gürcistan sadece enerji kaynaklarının Batı pazarlarına taşınması noktasında değil aynı zamanda Ankara'yı uluslararası arenada destekleyecek müttefikler ve dost ülkeler bağlamında da büyük bir önem taşımaktadır. Primakov, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini yorumlarken NATO üyeliği ve AB entegrasyonu gibi politikalar ve üyelikler Ankara'nın dış politikası için zorunluluk teşkil etse de, Türkiye'nin Batı'nın güvenilmez bir müttefik olduğunun ve Batı'nın Türkiye'yi bir araç olarak kullandığının bilincinde olduğunu vurgulamaktadır (Primakov.2012: 60). Diğer yandan Orta Asya ve Kafkasya ülkelerini Batı'ya bağlayan en kısa yolun Gürcistan'dan geçiyor oluşu Tiflis'in hem Türkiye hem de AB ülkeleri için stratejik öneminin ne kadar çok olduğunu anlamak için önemlidir. Örneğin, Ankara, ABD ve AB ile birlikte Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye güzergâhıyla uluslararası pazarlara taşınmasına imkân tanıyan projeleri desteklemiştir. BTC ve BTE projelerinin ardından TANAP projesi ile Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının Avrupa'ya arzında kritik bir adım atan Türkiye, Rusya ile karşı karşıya gelmeden bölgede önemli bir enerji geçiş ülkesi haline gelmiştir (Sandıklı, İsmayilov ve Gafarlı, 2014: 3). Tüm bu işbirliklerinin bir yansıması olarak Gürcistan ile güçlü bir ticaret ve kültürel bağa sahip Türkiye, ülkedeki gelişmelere karşı kayıtsız kalamamıştır. Misal 2008 Rusya-Gürcistan çatışması sırasında izlenen politika ve daha sonra uygulamaya çalıştığı Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu girişimi sayesinde Ankara, bölgede aktif ve barış yanlısı bir dış politika sergileme niyetini bir kez daha göstermiştir. Rusya-Gürcistan Savaşı sonrasında da Türkiye yine Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı duymaya devam etmiştir. Bu dönemde özellikle yukarıda bahsi geçen önemli enerji projeleri hayata geçirilerek ikili ilişkiler daha da güçlendirilmiştir.

Türkiye, Kuzey Kafkasya'daki anlaşmazlıklarda Rusya'nın toprak bütünlüğüne saygı gösterirken, güneyde bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımış ve bu ülkelerle diplomatik ilişkiler tesis etmiştir. Güney Kafkasya'daki anlaşmazlıkların bölge ülkelerinin toprak bütünlüğü çerçevesinde ve barışçıl yöntemlerle çözümünü teşvik eden Türkiye, Dağlık Karabağ krizinde Ermenistan ile olan sınırları kapatarak Erivan ile diplomatik ilişkilerini askıya almıştır. Rusya ile diyalogunu artıran Ankara, Güney Kafkasya ülkelerinin Avrupa-Atlantik kurumlarıyla entegrasyonunu desteklemiş, Azerbaycan ve Gürcistan silahlı kuvvetlerinin eğitimi ve modernizasyonuna katkı sağlamıştır.

Rusya'nın Güney Kafkasya'daki çatışmalara destek vermesinin temel nedeni, Türkiye'nin Azerbaycan ve Gürcistan'a yaklaşmasını önlemektir. 1993-1994 yıllarında Rusya'nın bölgedeki varlığını artırma çabaları Türkiye tarafından endişe ile karşılanmış; Rusya etkisinin sınırlandırılması için ABD ile kapsamlı görüşmeler gerçekleştirmiştir. 11 Mart 1994 tarihinde ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Toby Gati ve Danışman Unan ile yaptığı görüşmede bölgeyle ilgili sorunlar gündeme gelmiştir. Moskova'daki görüşmelerden sonra Ankara'ya gelen Gati'nin Türkiye'deki müzakerelerin ana konusu Rusya olmuştur. ABD Dışişleri Müsteşarı Unan, Rusya'nın Balkanlar, Orta Asya ve Güney Kafkasya'ya sistematik olarak müdahale ettiğini, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmada Azerbaycan'a karşı olduğunu, Gürcistan ve Ermenistan üzerindeki askeri ve siyasi faaliyetlerini artırmaya çalıştığını ifade etmiştir (Necdet, 1999). Bununla birlikte Rusya'nın politikasını eleştiren Washington, Moskova ile yeni bir askeri çatışmaya girmek istemediğinden bölgeye yönelik söylemi somut bir nitelik kazanamamıştır.

Rusya, "arka bahçesi" olarak adlandırdığı Güney Kafkasya'daki etki alanını güçlendirmeye çalışmıştır. Putin iktidarı döneminde güçlenen ekonomisiyle Kafkasya'daki ağırlığını artırmaya başlayan Rusya, bölge ülkelerinin Avrupa-Atlantik güvenlik sistemiyle yakınlaşmasına tepki göstermiş ve kimi ülkelere karşı sert güç kullanımına yönelmiştir. Misal Rusya, 2010'da Kuzey Kafkasya Federal Eyaleti'ni

oluşturmuş, kuzeydeki özerk bölgeleri tek bir idari birim altında toplamıştır. NATO üyeliği gündeme gelen Gürcistan'a karşı silahlı kuvvete başvurmuş, Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıması ve Tiflis'te Rusya yanlısı aktörlerin iktidara gelmesine zemin hazırlamıştır. Ermenistan'daki askeri üslerini genişleten Rusya, Gümrük üssünün kullanım süresini 2044'e kadar uzatmış ve Ermenistan'ın Gümrük Birliği'ne katılmasını sağlamıştır. Azerbaycan ve Gürcistan'ın Türkiye ile yaklaşmasından rahatsızlık duyan Moskova, bu ülkelerin de Gümrük Birliği'ne girmesini ve bölgenin Avrasya Birliği içinde Rusya'nın fiilen hâkim olduğu bir coğrafya haline gelmesini amaçlamaktadır. Ermenistan'ın enerji sektörünü büyük ölçüde kontrol eden Rusya, Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının arzında Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye güzergâhını sınırlamaya çalışmaktadır (Sandıklı, İsmayılov ve Gafarlı, 2014: 2).

Bu kapsamda Rusya, üç stratejik hamle ile enerji arz güvenliğini sağlamak için bölgedeki güç boşluğundan faydalanmaya çalışan ABD ve AB'ye izin vermeyeceğini açıkça ortaya koymuştur. İlk olarak Rusya, teorik düzlemde Şanghay Örgütü ile "çok kutupluluk" hipotezini ortaya atarak, ABD'ye meydan okumuş ve onun küresel liderliğine karşı çıkmıştır. İkinci olarak, Moskova, güçler dengesini bozduğu gerekçesi ile Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO üyeliğini kabul etmeyeceğini deklare etmiştir. Bu bağlamda enerji güvenliğini krize sokan 2006 Rusya-Ukrayna gaz krizi AB'yi endişeye sevk etmiştir. Kremlin yönetimi üçüncü ve en kritik girişim olarak Portakal Devrimleri ile Doğu Avrupa ve Orta Asya'yı kontrol eden siyasi istikrarsızlığa izin vermeyeceğini 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ile ortaya koyarken, "dondurulmuş çatışmalar (frozen conflict)" denklemini bozmuştur. Bu kapsamda Rusya, Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin Gürcistan sınırında asker bulundurmakta, İran ile dostane ilişkiler geliştirmektedir. Gürcistan'daki Gül Devrimi'nden bu yana, Abhazya ve Güney Osetya'daki Rus askeri varlığı genişlemiş ve ayrılıkçı güçlere yardım derinleşmiştir. Dahası Rusya, sadece Gürcistan güçlerini mağlup etmekle kalmayarak Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımıştır. Böylece diğer ülkelerin de bölgeye bakış açısı değişmiştir (Çaşın, 2012: 57).

Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak için AB'ye girme politikasını destekleyen Gürcistan, bu sayede AB'nin komşusu olacağını ve bunun kendisine çeşitli avantajlar sağlayacağını düşünmektedir. Gürcistan Cumhurbaşkanı Mikheil Saakashvili konuya bakış açılarını şu şekilde açıklamaktadır:

"Türkiye, Avrupa'ya hızla entegre olan bir ülkedir. Bu ise, Gürcistan'ın Avrupa'ya ulaşmasının en kısa yoludur. Yani bizim için Avrupa yolu Türkiye'den geçiyor. AB'ye katılacağımızı kesinlikle söylüyoruz. Türkiye, siyasi açıdan çok önemli bir ülkedir. Türkiye giderek daha önemli bir ekonomik ortak haline gelmiştir, Gürcistan ekonomisi ise Türkiye ekonomisinin doğal bir halefi olacaktır" (Milliyet Gazetesi, 29 Ocak 2006).

Gül Devrimi'nden sonra iktidara gelen M. Saakaşvili bölgedeki ayrılıkçı sorunları diplomatik yollardan değil, savaş yolu ile çözmeyi tercih eder. Zira M. Saakaşvili, Kosova'nın tanınmasından sonra Abhazya ve Güney Osetya'nın da Rusya tarafından tanınabileceğini öngörür, buna yönelik önleyici tedbir almak ister. Bu kapsamda Tiflis'in Batılı ülkelerle güçlenen ilişkileri ve Gürcistan'ın NATO üyeliğinin gündeme gelmesi, Moskova'da tedirginliğe yol açar. Bu süreçte Rusya'nın, Gürcistan'ın Avrupa-Atlantik sistemiyle bütünleşme teşebbüsünü sekteye uğratmak amacıyla 1990'lı yılların başlarında olduğu gibi Abhazya krizini kullanmaya başladığı görülmektedir. Nitekim Saakaşvili iktidarının 2006'da stratejik öneme sahip Kodor vadisini Abhazya'dan geri alması, taraflar arasında devam eden barış görüşmelerinin sona ermesine yol açar ve 2008'de Güney Osetya krizinin tetikleyeceği Rusya-Gürcistan savaşına zemin hazırlar. Savaşta Gürcistan, Kodor vadisini kaybetmiş, Rusya ise bu dönemde Kosova'nın tanınmasının emsal teşkil ettiğini ileri sürerek Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanıyarak (Sandıklı, İsmayılov ve Gafarlı, 2014: 28).

Türkiye-Rusya yaklaşmasının jeopolitik anlamdaki sınırlarını gözler önüne seren en belirgin örnek ise Ağustos 2008'de Rusya-Gürcistan arasında patlak veren savaştır. 1990'ların başından beri Türkiye, Transkafkasya cumhuriyetleri için "ağabey" rolünü pekiştirmeye çalışmaktan vazgeçmemiş ancak Ermenistan ile tarihsel düşmanlık gibi bir dizi nesnel nedenden dolayı Türkiye, bölge politika potansiyelini tam olarak gerçekleştirilememiştir. Gürcistan, Abhazya ve Güney Osetya ihtilafının alevlenmesiyle bağlantılı olarak, Türkiye Başbakanı R. T. Erdoğan, Rusya ve ABD'nin de dâhil edilmesiyle "Kafkas İttifakı" gibi bir ittifak oluşturma olasılığını açıklamıştır. Bu krizde Türkiye, ekonomik ilişkileri nedeniyle Rusya ile ilişkilerini gerginleştirmek istememiş; manevra alanı bulmakta zorlanmıştır. Bu kapsamda Ankara kriz döneminde bölgede barışı sağlamak ve gelecek krizlerin önüne geçmek amacıyla üç Güney Kafkas ülkesi (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) olmak üzere Rusya,

İran ve Türkiye'nin dâhil olduğu "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu" fikrini ortaya koymuştur. Sorunun çözümü için öne sürülen platform hakkında dönemin başbakanı R. T. Erdoğan verdiği beyanatta şunları ifade etmiştir:

"Minsk grubunun sonuç vermemesi, bizi düşündüren bir gerçektir... Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu, bölgede barışın ve istikrarın sağlanması çabalarına katkıda bulunacaktır" (Radikal Gazetesi, 2008).

20 Ağustos 2008'de "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu"nun R. T. Erdoğan tarafından "resmi" unvanı, ortaya çıkmıştır:

"Her şeyden önce, platformun coğrafi bir temeli olmalı... takip edin. Bölgede barış ve güvenliğin tesisi, ekonomik işbirliği ve enerji güvenliği hedefidir. Bu platform AGİT ilkelerine dayanmalıdır" (Bakinskiy Raboçiy, 2008).

Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü araştırmacı Stanislav Pritehin ise Güney Kafkasya'daki Türkiye-Rusya ilişkilerini ve platformu yorumlarken şunları söylemiştir:

"Ortaya çıkan bir Kafkas platformu fikrine geri dönüş olduğunu söyleyemeyiz, ancak Vladimir Putin'in (İlham Aliyev ve Hassan Rukhani ile Bakü'de; St. Petersburg'da Recep Tayyip Erdoğan ile Moskova'da Serzh Sargsyan ile) Kafkasya devletlerinin üç büyük dış oyuncunun (Rusya, Türkiye ve İran) katılımıyla benzer formatlar oluşturmanın mümkün olduğunu göstermektedir. Diyalog, Dağlık Karabağ da dâhil olmak üzere en sıcak noktaların belirlenmesi ile farklı formatlarda aktiftir. Bu olumlu bir sinyaldir. Ağustos ayının başlangıcı, bölgedeki durumun gelişmesinde çok ilginç ve dinamik bir aşamayı" (Pritehin, 2016).

ABD ve AB'yi dışarıda bırakan ve Kafkasya'ya ilişkin sorunların öncelikle bölge ülkeleri arasında çözülmesini esas alan bu girişim Moskova tarafından desteklenirken Washington'un tepkisini çekmiştir. Kimi düşünürler tarafından ise AB ve ABD'nin platforma dâhil edilmemesi platformun en önemli eksikliklerden biri olarak gösterilmektedir. Bu durum, her iki tarafla da yakın ilişkileri olan Gürcistan'ı özellikle ilgilendirmektedir. Ayrıca Türkiye, Azerbaycan'a Ermenistan'dan daha yakın olması nedeniyle bölgede tarafsız bir oyuncu olarak görülmemiştir. Sonuçta platform hem Azerbaycan hem de Gürcistan tarafından reddedilirse Ermenistan, muhtemelen Ankara'nın Erivan'a önköşulsüz yaklaşması nedeniyle platforma itiraz etmemiştir (Görgülü ve Krikorian, 2015: 3-4).

Öte yandan savaştan hemen sonra ABD'nin Gürcistan'a insani yardım taşıyan askeri gemilerinin Montrö Sözleşmesi'nin şartları uyarınca boğazlarda bekletilmesi de dikkat çekicidir (Erşen ve Parlar Dal, 2018: 47). Türkiye'nin bu tutumu Karadeniz'de Montrö Sözleşmesi ile kurulan stratejik dengenin muhafazasına verdiği önemin bir işareti olarak da değerlendirilebilir. Son dönemlerde Ankara, Moskova ile kendi ilişkilerini geliştirirken herhangi bir "Batı'ya karşı Rusya" mücadelesinde taraf olmamaya özen göstermektedir. Türkiye bu politikasını Ağustos 2008 kriz zamanında da Moskova'ya karşı aktif olarak izlemiştir. Konuyla ilgili olarak dönemin başbakanı R. T. Erdoğan, Rusya ile ilişkilerle ilgili olarak şu yorumda bulunmuştur:

"Amerika bizim müttefikimiz ve Rusya önemli bir komşumuz, bizim bir numaralı ticaret ortağımızdır. Enerji ihtiyacımızın üçte ikisini Rusya'dan alıyoruz. Ulusal çıkarlarımıza uygun hareket ediyoruz. Rusya'ya görmezden gelmeyiz" (Bile, 2008).

Rusya-Gürcistan savaşı Uluslararası toplumda olduğu gibi bölge ülkelerinde de büyük bir tedirginlik yarattı. Savaşta hiç bir varlık gösteremeyen ve Rusya'dan belke de umduğundan fazla karşılık bulan Gürcistan büyük problemlerle karşı karşıya kaldı. Askeri gücü önemli ölçüde zayıflarken ülkenin sivil tesisleri ve alt yapısı da büyük zarar gördü. Zaten var olan ekonomik sorunlar savaşın etkisiyle daha da derinleşti. Savaşa sebebiyet verdiği ve Batı'ya fazla güvenerek Rusya'nın tuzağına düşdüğü gerekçesiyle M.Sakaşvili yönetimine karşı muhalifet de arttı (Erkan, 2015: 37).

Gül Devrimi ile göreve gelen M. Saakashvili, Özgürlük Meydanı'nda dönemin ABD Başkanı Bush ile birlikte yeni Gürcistan'ı Batı'ya sunarak bir bakıma Rusya'ya bir mesaj da vermiştir: Tiflis'in NATO ve AB üyeliği gibi iki önemli hedefi vardır. Böyle bir durum yaşanması Türkiye için de önemli bir gelişme olmuştur. Mevcut NATO üyeliği ve AB üyelik süreci Gürcistan'ın Türkiye ile olan ilişkilerindeki önemini ve yerini artırmıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin bölgede etkisini kaybetmek istemeyen Rusya'yı karşısına almaması da gerekmektedir. Bu sebeple, Ankara hükümeti Moskova'yı rahatsız etmeden uyguladığı başarılı politikalar sayesinde Gürcistan ile ilişkilerini geliştirmeyi sürdürmüştür. Bu kapsamda 2011 yılında başlanan vizesiz geçişler iki ülkenin daha da yakınlaşması açısından önemli bir adım olmuştur. Ayrıca, serbest piyasa ekonomisini benimseyen Gürcistan ile ticari ilişkiler yıldan yıla artmaktadır. Son olarak Türkiye-Gürcistan işbirliği alanlarından birini de askeri alandaki işbirlikleri

oluşturmakta; askeri eğitim ve ordu modernizasyonu konusunda Türkiye, Gürcistan'a önemli yardımlarda bulunmaktadır (<http://politikaakademisi.org>, 2012).

SSCB'den miras kalan Rusya, tüm gücü ve emperyalist fikirleriyle Güney Kafkasya için en büyük bölgesel tehdidi oluşturmaktadır. Genel olarak Rusya, SSCB'deki çıkarlarından vazgeçmemiştir, ancak etki mekanizmasını değiştirene kadar bu ülkelerdeki etkisini sürdürmek için geleneksel yöntemleri kullanmıştır. Uluslararası enerji hatlarının Gürcistan üzerinden geçişi, burada Rusya-ABD rekabetinin keskinleşmesine yol açmıştır. Rusya, Gürcistan'ı kontrol etmek için askeri varlığını sürdürmekte ve etnik çatışmalarda zayıfların yanında yer almaktadır. Rusya'nın politikası en çok Ağustos 2008'deki "Beş Gün Rusya-Gürcistan Savaşı"nda belirgin olarak görülmüştür. Uluslararası toplumun müdahalesi sonucunda çatışma barışçıl bir şekilde çözüle de Rusya, Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanıyarak Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü ihlal etmiş ve Güney Kafkasya'da söz sahibi olduğunu dünyaya göstermiştir.

Rusya'nın Güney Kafkasya'daki politikasının temel amacı, Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarının ihracatı üzerinde kontrol sağlamaktır, çünkü Gürcistan'ı kontrol ederek Azerbaycan'ı da etkileyebilir ve bölgedeki bir müttefik olan Ermenistan'ın konumunu güçlendirebilirdi. Genel olarak, Moskova bölgedeki askeri potansiyelini buradaki devletlere baskı yapmak için kullanmıştır ve bu durum devletlerin bağımsızlıklarına sürekli bir tehdit oluşturmuştur. Türkiye'nin çalışmaları, Rusya'nın bölgede artan nüfuzunu engellemek hedefiyle, bölgedeki (Ermenistan hariç) güvenlik endişelerinin de hafifletilmesine yardımcı olacaktır. Aslında Türkiye oldukça zor bir durumdadır. Bir yandan Güney Kafkasya'da gerçekleştirmek istediği "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu"nu öne süren Ankara, Rusya'nın rızası ve desteği olmadan bunu gerçekleştirebilmeyeceğini anlamaktadır. Çünkü Ankara da bilmektedir ki Ankara'nın, Orta Asya pazarlarına rahatça ulaşabilmesi için bölgede kalıcı barış olmalıdır. Başka bir taraftan bu platformun gerçekleşmesi ile Ankara, Karadeniz'de güvenliği koruyabilecektir ve bu da Türkiye'nin bölgesinde aktif politika yürütmesine fırsat verecektir. Rusya 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan-Ermenistan-Rusya arasında imzalanan üçlü bildirgenin ardından şimdilik Güney Kafkasya'daki pozisyonlarını güçlendirmeyi başarmış, sadece Ermenistan üzerinde değil, şimdi Azerbaycan üzerinde de ek bir koz elde etmiş ve aynı zamanda Türkiye'nin bölgede daha fazla ilerlemesini engellemeyi başarmıştır.

4. Türkiye-Gürcistan Politik İlişkilerinde Azerbaycan'ın Etkisi

SSCB'nin çöküşünden sonra oluşan yeni dünya düzeni, bağımsızlık kazanan devletler arasındaki ilişkilerin yeni bir biçimde oluşmasına yol açmıştır. Geçen yüzyılın sonunda bağımsızlıklarını kazanan Güney Kafkasya devletleri, hem bölge içinde hem de yakın coğrafi komşularıyla siyasi ilişkiler kurarak yeni dünya düzeninde de ekonomilerini geliştirmeye çalışmışlardır. Tarihsel açıdan Kafkasya'da bölgesel ve küresel güç merkezlerinin çıkarları temelinde sınır değişiklikleri ile yerel devletler arasındaki ilişkiler belirlenmiştir. Kafkasya'da istikrarın sağlanması ve geleceği açısından bölge ülkelerinin birbirleriyle ilişkileri oldukça önemlidir. Hem Azerbaycan hem de Gürcistan için bağımsızlıklarının sürdürülebilirliği, toprak bütünlüğünün sağlanması ve mevcut ekonomik sorunları gidermek suretiyle Batı'yla bütünleşmiş demokratik hukuk devletinin tesis edilmesi gibi ortak paydalar söz konusu olmuştur. Bu temel görev ve benzerlikler söz konusu iki cumhuriyetin dış politikalarında bir yakınlaşmaya yol açmıştır. Kuşkusuz, bağımsızlıklarının kaybına yönelik taşıdıkları endişenin kaynağı ise, Rusya'daki emperyalist eğilimlerdir. Rusya iki yüzyıldan beri egemen olduğu Kafkasya'da, en azından hukuki olarak, kendisiyle eşit birimlerin varlıklarını her şeyden önce ruh hali olarak benimsememiş gözükmektedir. Rusya gibi bir gücün isteklerine tek başına karşı koymanın olanaksızlığının bilincinde olan Azerbaycan ve Gürcistan karşılıklı ilişkilerini işbirliğine dökmek suretiyle geliştirmişlerdir.

SSCB'nin dağılmasının ardından, bozulan ekonomik sistemle birlikte, eski Sovyet devletleri yeniden yapılanma için geçiş dönemi yaşamışlardır. Eski SSCB Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmesi ve BM'ye üye olmaları ile Rusya, Kafkasya coğrafyasının dışına doğru itilmeye zorlanmıştır. Kuzey Kafkasya ve Transkafkasya'nın jeopolitik konumunun değişmesiyle, Rusya'nın stratejik amaçları sekteye uğramış, dolayısıyla, Rusya için Müslüman dünyasının, ideolojik ve politik eğilimlerine karşı tampon bölge olarak gördüğü bölge genelinde Hazar havzasındaki hâkimiyeti de azalmıştır (Hunter, 1994: 146). Brzezinski "Büyük Satranç Tahtası" kitabında Güney Kafkasya jeostratejik durumunu şu şekilde yazmıştır:

"ABD'nin Avrasya'nın tümü için bütünleşmiş kapsamlı ve uzun vadeli bir jeostrateji oluşturmasının zamanı gelmiştir. Çünkü ABD günümüzdeki tek süper güçtür ve Avrasya yerkürenin

merkezi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeptendir ki, Avrasya bölgesindeki başlıca oyuncuların ABD-Rusya-Fransa-Almanya-Çin-Japonya-İran ve Türkiye olduğunu ifade etmektedir” (Brzezinski, 1997: 130).

Dünya enerji kaynakları açısından Hazar havzası yeni bir alternatif hattı oluşturması bağlamında büyük güçlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Bu bölgeden çıkarılan petrol ve doğal gazın Batı pazarlarına güvenli ve kesintisiz bir şekilde ulaştırılabilmesi için birçok alternatif güzergâh gündeme gelmiştir. Sonuçta, gerçekleşmesi hayal olarak düşünülen BTC Petrol Boru Hattı hayata geçirilmiştir. Bu gelişme ile Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üçlü işbirliği için öncelikle siyasi iradenin önemi vurgulanmalıdır. Bağımsız Azerbaycan’ın tarihinde ulu önder Haydar Aliyev tarafından temeli atılan ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından daha da geliştirilerek sürdürülen iyi komşuluk ve güvenilir bir ortak siyasi çizgisi büyüyerek devam etmektedir (Habibbeyli, 2017). Bölgenin hâlihazırda petrol zengini Azerbaycan’ı Batı pazarlarına bağlayan boru hatları ve demiryolları vardır. Kuzeye demiryolu bağlantılarının yeniden inşası, onu bölgesel bir ulaşım merkezi olarak daha önemli hale getirecek ve ulaşım ücretlerinden gelir elde edecektir. Ancak Gürcistan kuzeye demiryolu bağlantılarının genellikle Abhazya demiryolunun yeniden inşasına karşı çıkmaktadır. Gürcistan eski cumhurbaşkanı M. Saakaşvili bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Bu demiryolu, Rusya’nın Kafkasya’ya ele geçirmesi, Ermenistan ve Azerbaycan üzerinde nüfuz sağlaması ve İran’a girmesi için bir sıçrama tahtası olacaktır. Gürcistan neden Rusya’nın ucuz oyununda piyon haline getiriliyor?” (Gogoryan, 2013).

Bu kapsamda atılan en önemli adımlardan biri de, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üçlü Dışişleri Bakanları toplantısı ve üçlü sürecin başlatılması olmuştur. Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üçlü işbirliği ekseninde, Haziran 2012’de, siyasi diyalogu güçlendirmeyi ve karşılıklı projeleri teşvik etmeyi amaçlayan bir bakanlık platformunun uygulanmasıyla mevcut ortaklıkları geliştiren Trabzon Deklarasyonu ile resmi olarak kurulmuştur. Dönemsel olarak toplanan forum faaliyetini üç temel üzerine inşa etmiştir:

- a. Siyasi -diplomatik işbirliği- karşılıklı bölgesel ve uluslararası destek,
- b. Güvenlik işbirliği-Dağlık Karabağ, Abhazya ve Güney Osetya’daki uzun süreli çatışmaların Azerbaycan ve Gürcistan’ın uluslararası olarak tanınan sınırlarının egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve dokunulmazlığına saygı temelinde çözülmesine odaklanmıştır,
- c. Enerji ve ulaştırma sektörlerinde ekonomik ve altyapı entegrasyonunu artırmak için tasarlanmış ekonomik işbirliği (Frappi ve Valigi, 2015: 32-33).

AKP’nin iktidara geldiği 2002 yılından bu yana Türk dış politikasında amacı Güney Kafkasya’nın güvenliğini ve barışı güçlendirmek olmuştur. Ancak Kafkasya’daki Türkiye-Rusya rekabeti, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki mevcut düşmanlık için fazladan bir risk anlamına da geliyordu. Moskova ve Ankara arasında yakınlaşma görülmesi ise Kafkasya için sükûnetin veya en azından alevlenme riskinin azalması ihtimalinin de habercisi olmuştur (Report, 2016: 250).

Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üçlü işbirliği bölgede barışın ve istikrarın korunmasına ve refah düzeyinin artırılmasına hizmet ederken; Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgalden vazgeçmeyen tutumu ise söz konusu barış ve istikrara en büyük tehdit ve engeldir. Ayrıca, Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan’ın Türkiye ve Gürcistan’a karşı da toprak iddiaları olduğu bilinmektedir. Ermenistan tarafından sınır nehirlerinin kirletilmesi tüm Kafkasya ve Hazar havzası için çevresel tehdittir. Ermenistan hem de bölgede nükleer tehlikeye, çevresel felakete neden olabilir. Bölgenin genel durumu analiz edildiğinde, bir tarafta bölgesel gelişmeye olumlu katkıda bulunan üçlü işbirliği, diğer tarafta ise yakın komşularının tamamına karşı toprak iddialarında bulunan ve uzlaşmacı olmayan tavrı ile diplomatik yolları zora sokan Ermenistan Cumhuriyeti dikkati çekmektedir. Ermenistan’a rağmen, Kafkasya’da sürekli barış ve ilerleme için Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üçlü formatının başarılı bir örnek olduğu söylenebilir.

Azerbaycan ve Gürcistan’ın bağımsızlıklarının herhangi bir tehditle karşı karşıya kalmaması için her iki ülkenin birbirlerinin devlet bağımsızlığını desteklemeleri gerektiğinin farkında olan Gürcistan eski cumhurbaşkanı E. Şevardnadze, bu amaçla 1993 Şubat’ında Azerbaycan’ı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında Azerbaycan ve Gürcistan Cumhuriyetleri arasında "Dostluk, İşbirliği ve Savunma Anlaşması" imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmada taraflar, ilişkilerini dost devletler olarak, birbirlerinin bağımsızlığına saygı göstererek geliştireceklerini beyan etmişlerdir. Görüşme sonrası Gürcistan Parlamento Başkanı Yardımcısı Vaktank Rçeulaşvili, Azadlık gazetesine verdiği demeçte iki komşu devletin yakınlaşmasını yüksek değerlendirerek şunları kaydetmiştir:

"Biz dâhilimizdeki etnik çatışmaları yalnız birlikte çözebiliriz. Bölgemizde barışı sağlarsak, gelişmemizi hiçbir şey durduramaz. Karabağ ve Abhazya ile önümüzde duran sorun itibarıyla yapılması gereken, Rusya'nın bu çatışmaları ateşlemek girişimlerine fırsat vermemek ve def etmektir. Rusya gibi korkulu düşmanla biz birlikte mücadele etmeliyiz" (Ağacan, 2001: 322).

Türkiye'nin bir numaralı müttefiği olan Azerbaycan, Rusya ile ilişkilerini de geliştirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Azerbaycan'ın, Türkiye ve Rusya politikasının birbirine bağlı olarak şekillendiğini ifade etmek gerekir. Gürcistan'a gelince, Ankara, Gürcistan'ın ABD ile yaklaşmasına hevesli değildir. Türkiye'nin Gürcistan'da bölgesel çıkarları bulunmasının yanı sıra, Hazar havzası enerji kaynaklarının güvenilir şekilde Avrupa pazarlarına taşınması için de Tiflis önemli bir ülkedir. Bu sebeple Ankara için temel gündem, Gürcistan'ın bağımsızlığının ve güvenliğinin sağlanmasıdır.

Ankara'nın Bakü'nün en yakın müttefiki haline gelmesi büyük ölçüde Azerbaycan'ın çabalarına bağlanabilir. Türkiye'de Azerbaycan'a atıfla sık sık alıntılanan 'bir millet, iki devlet' ifadesi, 1990'larda eski Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından ortaya atılmıştır. Azerbaycan, SSCB'den ayrıldıktan sonra, sadece uluslararası örgütlere entegrasyon konusunda değil, aynı zamanda Dağlık Karabağ'a karşı ilk savaştan sonra kendi silahlı kuvvetlerinin kurulmasında da Türkiye'nin desteğine güvenebilirdi. Türkiye'nin mevcut ihtilafa müdahil olmasının yasal çerçevesi, Ankara ve Bakü arasında 2010'da imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması tarafından sağlanmaktadır. Anlaşma, ortak askeri tatbikatlara ek olarak, imzacıların birbirlerine 'olası her şekilde yardım edeceklerini' öngörmektedir. Üçüncü bir şahıs tarafından 'saldırganlık' durumunda Ankara ile Bakü arasında askeri alanda işbirliğinin derinleştirilmesine yönelik itici güç, Rusya ve Ermenistan arasındaki benzer anlaşmalarla sağlanmıştır. Daha 2010'da, Ankara ile Bakü arasındaki ortaklık anlaşmasının imzalanması, Azerbaycan'ın Minsk Grubu'ndan duyduğu memnuniyetsizliğin bir işareti olarak görülmüştür (Isachenko, 2020).

Bu, cumhuriyetlerden birinin göz ardı edilerek diğerinin güçlenmesinin bölgenin geleceği açısından anlamlı olmayacağı sonucuna işaret etmektedir. Bu kapsamda Azerbaycan'ın ortakları ve komşuları ile ilişkilerinde ne derece güvenilir bir devlet olduğunu her zaman gösterdiğini ifade etmek gerekir. Örneğin, enerji krizi ile karşı karşıya kalan Gürcistan'a Bakü tarafından gereken destek sağlanmıştır. Yine, ABD'nin uluslararası anti-terör operasyonları sırasında ve Rusya'nın ekonomik yaptırımlar uyguladığı dönemde de Azerbaycan tarafından Tiflis'e gereken yardımın gösterildiğini söylemek gerekir. Öyle ki, dış politika stratejisinin herhangi bir devleti hedef almak üzerine kurulu olmadığını belirten Bakü, üçüncü bir ülkenin komşularına karşı hareket ve teşebbüs içerisinde olmasını kırmızı çizgileri olarak ifade etmektedir. Bu tutum, 28 Mayıs Cumhuriyet Günü'nde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

"Azerbaycan bizim çıkarlarımıza uygun olmayan, şüphe doğuran hiçbir uluslararası eylemlere ve maceralara katılmıyor. Her ne kadar kimi taraflar bizi düzenli olarak bu eylemlere çekmeye çalışıyorlarsa da. Bugün de böyle çabalar var. Ancak Azerbaycan bizim çıkarlarımıza uygun olmayan hiçbir eyleme, teşebbüse katılmıyor ve katılmayacak" (Habibbeyli, 2017).

12 Temmuz 2020 tarihinde Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine saldırısıyla başlayan Ermenistan-Azerbaycan çatışması konusunda Gürcistan Cumhurbaşkanı Salome Zurbışvili iki komşu ülke sınırında yaşanan gerginlik hakkında şöyle ifade etmiştir:

"Bugün hepimiz görünmez düşmanla kavga ederken uluslararası dayanışma ve küresel istikrarın sağlanması oldukça önemlidir. Bölgemizde barış ve güvenlik hem Gürcistan'ın gelecek gelişmesi bakımından hem de dost ve ortak ülkelerimiz Ermenistan ve Azerbaycan için gereklidir" (Wakizaka, 2020).

Bölgede kalıcı sulhun taraftarı olan Türkiye, her zaman bölgedeki etnik sorunların çözümüne çalışmıştır. Dağlık Karabağ sorununda da Azerbaycan'ın haklı davasında yer alan kardeş Türkiye, 27 Eylül 2020'de askeri gerginlik başladığı andan 10 Kasım 2020'ye kadar Azerbaycan'ı yalnız bırakmamıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, askeri gerginliğin başlamasının hemen ardından, Azerbaycan'ın Ermenistan askerlerinin işgal ettiği Azerbaycan toprakları ile Dağlık Karabağ'ı boşaltması yönündeki Ermenistan'a talebine destek vermiştir. Daha sonra R. T. Erdoğan, AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları olarak ihtilafa arabuluculuk yapan ABD, Fransa ve Rusya'yı şiddetle eleştirmiştir. Azerbaycan ve Türkiye açısından bakıldığında, yaklaşık otuz yıldır bir çözüm bulunamadığı için bu format ne tarafsız ne de verimlidir. Türkiye açıkça Azerbaycan'ın yanındadır ve Bakü'ye "hem sahada hem de müzakere masasında" tam destek vermeye hazırdır. Aynı zamanda, bu çatışmayı Rusya ile birlikte çözme konusundaki çıkarlarını defalarca vurgulamıştır (Isachenko, 2020).

Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışma konusunda tarafsız bir pozisyon almıştır. Tiflis, dostane ilişkileri sürdürme arzusunu açıklamıştır. Gürcistan cumhurbaşkanı Salome Zurabishvili çatışmanın AGİT Minsk Grubu faaliyetleri çerçevesinde müzakerelerin yapılmasını önermiştir (Mikaelyan, 2020). Ancak Ermeni toplumunda komşu devlete karşı bir güvensizlik ortamı oluşmuştur. Gürcistan toplumunun havasında Azerbaycan yanlısı bir önyargı göze çarpmıştır ki bu, Ermenistan'ın Gürcistan'da işgalci olarak algılanan Rusya'nın müttefiki olmasıyla açıklanabilir. Gürcistan'ın da Azerbaycan gibi ayrılıkçılık sorunuyla karşı karşıya kalması, Karabağ, Abhazya ve Güney Osetya arasında benzerlikler kurulmasına zemin hazırlayan bir rol oynamıştır. Gürcistan'ın Azerbaycan yanlısı konumu lehine çalışan ek bir faktör, Azerbaycan'ın petrol ve gaz ithalatına ve transit geçişine aşırı bağımlılığıdır. Gürcistan ekonomisinde Türkiye ve Azerbaycan yatırımları da bu bağlamda önemli bir rol oynamaktadır (Avetikyan, 2020: 186).

Gürcistan, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklerken Ermenistan ile de ilişkilerinin iyi olmasına çalışmaktadır. Gürcistan, Azerbaycan için güvenilmez ülkedir. Fakat çatışma sırasında mümkün olduğu kadar tarafsız davranmak zorundadır. Dış politika açısından baktığımızda Gürcistan da Azerbaycan gibi toprak bütünlüğü meselesi ile uğraştığından dolayı Azerbaycan'ı desteklediğini sıkça dile getirmektedir. Özellikle Ermenistan'ın da desteklediği Cavahetya bölgesi Gürcistan hükümetinin tamamen kontrol edemediği bölge olup Ermenilerin adı konmamış bir şekilde özerk bölgesi gibi algılanmaktadır. Cavahetya bölgesinin "ikinci Dağlık Karabağ olması" korkusu her zaman Gürcistan hükümetinin kafasında olmuştur. Başka bir taraftan Cavahetya'daki Ermenilerin görüşlerini ileri sürerek Ahıska Bölgesi Türklerinin geri dönmesi konusunda çekingen davranmaktadır. Çünkü bu konuda tek tarafı tuttuğu takdirde ülke içinde Türk-Ermeni çatışmasının patlak vermesine yol açabilir ve bu durum Gürcistan'ı büyük ölçekli kargaşaya götürecektir. Gürcistan Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının sonrası sıranın Cavaheti'ye geleceğini anlayarak mümkün olduğu kadar tarafsız davranmaya çalışmaktadır.

Bölgede barışın korunması ve bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi üç ülkenin birlikte adım atması ile daha sağlam temelleri üzerine inşa edilmektedir. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ın birlikte geliştirdikleri işbirliği, bölgede güvenliği sağlayacaktır. Bu amaçla Türkiye her zaman Güney Kafkasya'da bağımsız, siyasi ve ekonomik istikrara sahip, kendi aralarında barış ve işbirliği içinde yaşayan, Batılı değerleri benimsemiş ülkelerin varlığının devamının sağlanması ve bu ülkelerin belirtilen unsurlar çerçevesinde sürekli biçimde birbirlerini desteklemektedir. Kafkasya Devletleri'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüklerinin tanınması ve bunun uluslararası toplumun tüm imkânlarının kullanılarak korunması, taraflarca her fırsatta bir öncelik olarak vurgulanmıştır. Bu, her üç ülkenin de önemseydiği ve politikalarını üzerine inşa ettiği ulusal çıkarlarla tam uyumlu bir bakış açıdır ve beklenen sonuçları vermiştir.

5. Azerbaycan-Ermenistan Savaşı Sonrası Bölgede Türkiye-Rusya Rekabeti

Strateji çalışmaları, realist paradigmanın temel aracı olarak askeri güç ekseninde, siyasi tarih içerisinde var olmaktadır. Stratejik çalışmaların çıkış açısı konumunda olan askeri strateji ise, savaşta ve barışta, ulusal güvenliği sağlamak ve sürdürmek için silahlı kuvvetlerin bütün halinde düşmana karşı bir zorbalık ya da tehdit unsuru olarak kullanılması bilim ve sanattır. Öte yandan askeri strateji ise, genel askeri esasların ve prensiplerin, jeopolitik ekseninde bir ifadesi olarak tanımlanmaktadır (Mütercimler, 2006). Bu süreçlerle doğrudan bağlantılı olarak stratejik çalışmalar, sadece savaş zamanı değil barış zamanında da politik amaçlara ulaşmak için de kullanılması gereken temel argümanlardan birisidir. Bu çerçevede bakıldığında çalışmada hâkim olan kavrayış, Kafkasya'da manevra alanı olarak uygulanan küresel politikaları, stratejik analiz çerçevesinde değerlendirmektir. Söz konusu değerlendirme yapılırken, karar vericilerin güvenlik kuramları ve sosyal bilimlerin yanlışlanabilirlik tutumu çerçevesindeki eylemleri incelenmiştir. Popper'ci bir yaklaşımın ifadesi olan bu tutum, Kafkasya'da Rusya-Türkiye arasında meydana gelen politik mücadeleye farklı stratejik bir bakış açısı kazandırmaktadır (Asal, 2015: 3).

Güney Kafkasya devletleri arasındaki karşılıklı ilişkiler çok taraflı değil, iki taraflı bir biçimde inşa edilmiştir. Özellikle bölgesel güvenlik konularında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın farklı yaklaşımları bulunmaktadır ki, bu da bölge üzerinde çıkarları olan büyük güçlerin tutumlarına yansımaktadır. Örneğin, Azerbaycan ve Gürcistan Türkiye ve Batı devletleri ile uzun vadeli ilişkiler kurarken, Ermenistan ise BTÜ üyesidir ve Rusya'ya bağlı bir devlettir. Ayrıca, bölge devletlerinden toprak bütünlüğü ilkesini destekleyen Azerbaycan ve Gürcistan bu bağlamda bölgesel etnik çatışmaların

çözümü konusundaki konumları ile Ermenistan'dan ayrılmaktadır (Dağlık Karabağ, Abhazya ve Tskhinvali bölgesinde).

Bilindiği gibi, Çarlık Rusya'sının Kafkasya'da uyguladığı, "böl ve yönet" politikası Sovyetler tarafından sürdürülmüş ve bu durum günümüzde Kafkasya'da etnik çatışmaların başlıca sebebini oluşturmuştur. Kafkasya halklarını suni bir biçimde bölen ve aralarına sınırlar koyan Sovyet hükümeti, Kafkasya halkları arasındaki çatışmaların baş provokatörüdür. Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan özgürlük ortamı ve güvensizlik, Kafkasya halkları arasındaki milliyetçi hareketleri güçlendirmiş ve etnik çatışmaların artmasına sebep olmuştur. SSCB'nin, "böl ve yönet politikası" doğrultusunda, büyük bir kaosa sürüklenen Kafkasya'da bağımsızlık yıllarında, ekonomik kriz, savaş ve etnik çatışmalar çözümlenemez bir hal almıştır (Acar, 2005: 42).

Ermenistan ve Azerbaycan arasında yer alan dağlık bir bölge olan Dağlık Karabağ vatandaşları için evleri, görünürde kalıcı bir barışın olmadığı bir kez daha bir savaş alanı haline gelmiştir. Ancak bu çatışma bölgenin ötesine geçerek hem küresel ekonomi hem de uluslararası diplomasi için daha geniş sonuçlar doğurur hale gelmiştir. Bu küresel çıkarımlar, 1990'larda başlayan bir savaşın neden devam ettiğini ve gelecekte etkisinin ne olabileceğini anlamının anahtarıdır. 2020 yılının kuşkusuz en önemli gelişmesi, Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarını kurtarma operasyonu olmuştur. Azerbaycan'ın 44 gün süren operasyonla Ermenistan'ı topraklarından çıkardığı ikinci Karabağ savaşı, sadece iki ülke arasında yaşanan bir savaş değil, Kafkasya'nın yeni jeopolitik durumunun da kilometre taşı olmuştur. Böylece Kafkasya'nın dünü ile yarını arasında köklü bir değişim yaşanmıştır. Kafkasya'daki bölgesel güç değişimi ve yeni jeopolitik gerçeklik küresel ve bölgesel güçler tarafından kabul edilmiştir.

Azerbaycan, Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermeni destekli güçler arasındaki savaşta son dönemde yaşanan ve şu ana kadar belirli bir tarafın söndüremediği çatışma, bölgede Türkiye-Rusya rekabetini yeniden başlatma potansiyeline sahiptir. Bu rekabet, iki ülke arasındaki karşılıklı jeo-ekonomik ilişkiler nedeniyle en azından bu bölgede sınırlandırılmıştır. 2011'de Uluslararası Kriz Grubu, Ermenistan ile Azerbaycan arasında bir savaş çıkarsa Türkiye'nin çatışmaya "sürüklenme" riskiyle karşı karşıya olduğunu yazmıştır. ICG, "kamu baskısının" Ankara'yı Azerbaycan'ı desteklemek için müdahale etmeye zorlayabileceğini, "daha geniş dış politika çıkarlarının aksine" yazmıştır. Çatışma başladığında, Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan, Türkiye'nin "tüm kaynakları ve yüreğiyle" Azerbaycan'ı desteklemeye devam edeceğini duyurmuştur. Reuters'in bildirdiğine göre, buna silah satışlarındaki artış da dahildir. (Danforth, 2020).

Rusya, Dağlık Karabağ anlaşmazlığında resmi olarak tarafsız bir tutum benimsemiştir ve taraflara farklılıklarını barışçıl yollarla çözüme çağrısında bulunmuştur. Bu statükoyu destekleme anlamına gelir. Statüko, Ermenistan'a yaradığı sürece gerçekte bu duruş, Ermenistan'ın başta Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Avrasya Ekonomik Birliği olmak üzere Rusya tarafından desteklenen muhtelif çok taraflı girişimlere üyeliğiyle pekiştirildiği için Ermenistan'ı desteklemek anlamı taşır. Dolayısıyla Dağlık Karabağ'daki bu çatışma dolaylı olarak Rusya ile Türkiye'yi karşı karşıya getirir (Robinson, 2020).

27 Eylül 2020'den bu yana 28 yıldır çözülemeyen Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu, Ermeni silahlı kuvvetlerinin saldırısı sonucu taraflar arasında geniş çaplı askeri operasyonları yeniden ateşledi. Böylece, AGİT Minsk Grubu içinde çözülemeyen Dağlık Karabağ sorunu, 21. yüzyılda ikinci aşamasına girdi. Çatışmanın başlangıcından bu yana, tüm dünya medyası çatışma hakkında çok sayıda makale yayınladı. Dünyanın en büyük ulusötesi medya kuruluşları, Rusya'nın resmi haber ajansları ve resmi olmayan kanalları bile çatışmayı 44 gün boyunca neredeyse her gün haber yaptılar. Ancak bazı medya organları gazetecilik norm ve ilkelerinin dışına çıkarak taraflı ve tek taraflı makaleler yayınlarken, bazıları ise özellikle kardeş Türkiye'de ve bazı Doğu ülkelerinde olayları bir iletişim aracı olarak sundular ve Azerbaycan'ın gerçek sesini aktardılar.

1988 yılına dayanan çatışma, hem Azerbaycan'da hem de Ermenistan'da on milyondan fazla insanın hayatını etkiledi. Dağlık Karabağ, ticaret amacıyla Kafkasya ve Avrupa'yı birbirine bağlayabildiği için bölge için potansiyel bir geçiş bölgesidir. Dağlık Karabağ ekonomisine yapılan yatırım bu yeteneği yerine getirebilirken, mevcut çatışma Avrasya'da müreffeh ekonomik ilişkiler potansiyelini dondurdurdu. Karabağ'daki çatışma BM'de bir kereden fazla tartışılmıştır ve 1993'te BM Güvenlik Konseyi, hiçbiri uygulanmayan dört karar aldı. Sözde AGİT Minsk Grubu, Rusya, ABD ve Fransa tarafından eşbaşkanlığı ile Mart 1992'de kuruldu. Mayıs 1994'te arabulucular Karabağ'daki yangının kesilmesini sağladılar. Bu süre zarfında özerk bölgenin toprakları ve yedi ilçesi Ermeni kuvvetlerinin kontrolüne girdi (BBC News, 2020).

Dağlık Karabağ'ın yanı sıra Azerbaycan'ın yedi bölgesini de etkisi altına alan "savaş yoksa barış da yok" durumu, jeopolitik, ekonomik ve insani açıdan hem Azerbaycan hem de Ermenistan üzerinde olumsuz etkiler yarattı. Şu anda, Ermenistan ve Azerbaycan'ın yirmi yıl süren savaşının ekonomiyi olumsuz etkilemesinin çeşitli yolları vardır. Birincisi, işgal altındaki topraklar, Ermenistan'ın altyapısı olmadığı ve Azerbaycan'ın bölgeye erişimi olmadığı için her iki taraf tarafından da kullanılmayan doğal kaynaklar bakımından zengindir. İkincisi, her iki ülke de savaşta olduğundan, askeri alanda yapılan yatırımlar, kalkınma için ihtiyaç duyulan tarım gibi diğer önemli ekonomik ve sosyal yatırımların önüne geçmiştir (Shukurova ve Gadimova, 2018). Bu donmuş çatışma sadece iç cephede önemli değil, uluslararası öneme de sahiptir. Etkilerinden biri de Rusya'nın hem Güney Kafkasya'da hem de uluslararası sahnede artan etkisi oldu. Azerbaycan, Rusya'dan en az dört milyar ABD doları değerinde askeri silah satın aldı. Benzer şekilde, Ermenistan da Rusya'dan silah satın almış, ancak Azerbaycan'a kıyasla nispeten daha fazla doğrudan destek aldı. Rusya her iki tarafa da silah satarak nesnel bir bölgesel güç imajı yaratmaya çalıştı. Ancak bu şekilde, görünüşte tarafsız konumuyla çelişerek çatışmayı besledi. Bu durum, Rusya'nın bölgede demokratik konsolidasyonu yavaşlatan ve çeşitli Sovyet sonrası bölgeleri kalıcı bir çatışma durumunda tutan politikasının lehine oldu.

Dağlık Karabağ sorunu yıllarca donmuş vaziyette kalmış, zaman zaman Ermeni silahlı kuvvetlerinin saldırısı sonucu taraflar arasında çatışmalar yaşandı. Nisan 2016'nın başlarında, 1994'ten bu yana en yoğun çatışmalara tanık olundu, yüzlerce kişi öldü ve üç yüzden fazla kayıp verildi. Dört gün süren çatışmaların ardından iki taraf yeni bir ateşkes üzerinde anlaşmalarını açıkladılar. Ancak, görüşmelerde bir kesintinin ardından tekrarlanan ateşkes ihlalleri yaşanmıştır. Başta Minsk Grubu olmak üzere yürütülen müzakere ve arabuluculuk çabaları, ihtilafa kalıcı bir çözüm getirememiştir. Ekim 2017'de Ermenistan ve Azerbaycan cumhurbaşkanları Minsk Grubu'nun himayesinde Cenevre'de bir araya gelerek ihtilafın olası bir çözümüne ilişkin bir dizi görüşmeye başladılar. Ancak görüşmelerden somut bir sonuç çıkmadı (Recent Developments, 2020).

Rusya Devlet Başkanı V. Putin'in Türkiye Cumhurbaşkanı R.T.Erdoğan hakkında söylediği övgü dolu sözler bu gerçekliğin altını çiziyordu. Karşılıklı nezaket ifadeleri ise (yeni oyun kurucuların niyetleri ciddi olmakla beraber) verilen sözler ve liderler arasında belirlenen kurallar dahilinde rekabetin devam edeceğinin işaretleriydi. Astana ile başlayan ve Libya ve Kafkasya'da devam eden Rusya-Türkiye ilişkisinin aslında bu bölgelerde diğer küresel ve bölgesel oyuncuların etkinliği azalttığını, jeopolitik pastanın iki dilimini hayli büyüttüğünü görmekteyiz. Rusya ile Türkiye'nin paylaşımından sonra masada artanlarla yetinmek zorunda kalan diğerleri, bu durumdan çok rahatsız olduğunu artık açık açık beyan ediyorlar ve bu iki ülkeye yönelik giderek artan dış baskıları artık demokratik gerekçelerle de kamufle edemiyorlar (İsaev, 2021).

Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununda iki yönlü hedefi var: Bir yandan Azerbaycan'a verdiği destekle Ermenistan yandaşlarına karşı bir denge oluşturmak istiyor. Türkiye, müzakere sürecine katılarak bölgesel bir güç statüsünü pekiştirmek istiyor (Isachenko, 11.2020). Türkiye, Dağlık Karabağ ihtilafında Azerbaycan'ın yanında yer almakla, öncelikle bölgenin mevcut statükosunu baltalama amacını gütmektedir. Ankara, her şeyden önce, gelecekte Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ihtilafın çözümünün müzakere edileceği masada bir yer sağlamayı hedefliyor. Dolayısıyla Türkiye, Rusya ile Güney Kafkasya'da tercihen Batılı aktörler olmadan müzakere etmek istiyor olabilir. Ankara'nın planları Moskova için ilgi çekici değil. Ancak, Türk-Ermeni ilişkilerinin karmaşıklığı nedeniyle, bu ihtilafta nihai muhaliflerin Ermenistan ve Azerbaycan'dan ziyade Ermenistan ve Türkiye olma riski bulunmaktadır. AB'nin angajmanını Türkiye ile olan gergin ilişkisi değil, BM Güvenlik Konseyi'nin Dağlık Karabağ konusundaki kararları belirlemelidir.

Azerbaycan-Ermenistan arasında patlak veren savaşla ilgili Güney Kafkasya'daki uzmanlar birçok faktörün etkisi olduğunu öne sürüyorlar:

- Azerbaycan, Ermenistan'a kıyasla askeri bir üstünlüğe sahiptir: 2000'lerin petrol patlaması sırasında elde edilen gelirler, iyi eğitimli ve silahlı bir ordunun oluşturulmasına yatırıldı.
- Muhtemelen Azerbaycan, çatışma bölgesindeki durumu değiştirmek için bu fırsattan yararlanmaya karar verdi, böylece Ermenistan ile müzakereler sırasında daha güçlü bir pozisyon oluşturmayı başardı.
- Ankara'nın Suriye ve Libya'daki çatışmalara başarılı bir şekilde müdahale etmesinin ardından bölgedeki etkisi hızla artan Türkiye'nin doğrudan desteği, Azerbaycan liderliğine başarının başarısı konusunda güven verdi.

➤ Önde gelen dünya güçleri, korona virüsü salgını ile ilişkili bir krizle meşgul. ABD'de, hepsine ek olarak, başkanın seçimleri siyasi liderliğin ana odak noktasıdır.

➤ Dünya ekonomisi uzun vadeli bir krize doğru ilerliyor ve Azerbaycan bütçesinin yenilenmesinin ana kaynağı olan petrol fiyatının mevcut seviyede kalması pek mümkün değil. Bu da ülkenin askeri potansiyelini güçlendirecek mali kapasitenin sınırlı olabileceği anlamına gelmektedir.

➤ Birçok uzman Karabağ'ın dağlık bir yer olduğunu, kışın gelmesiyle birlikte muharebe ekipmanlarını hareket ettirmenin daha zor olacağını ve bu nedenle yol karla kaplanana kadar harekâtın yapılmasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır (BBC News, 2020).

Yukarıda belirtilen iki senaryodan en büyük makro riski taşıyan, Rusya ve Türkiye'nin ikili ilişkilerine yönelik tehdittir. Daha önceki dış politika tartışmalarından farklı olarak, Türkiye'nin son dönemde Azerbaycan'a verdiği destek, Güney Kafkasya'yı kendi arka bahçesi olarak gören Rusya'ya açıkça meydan okumadır. Bu, Ankara'nın acemi bir bölgesel güç olarak konumunu savunmaya hazır ve istekli olduğunu gösterir ancak aynı zamanda Rusya'yı geri adım atmak ve etkisinin azaldığını kabul etmek ya da Türkiye'ye doğrudan Azerbaycan'ı terk etmesi için meydan okumak arasında seçim yapmaya zorlayan bir durumdur. Rusya'nın diğer ülkelerin Kafkasya'daki etkisini bir kenara bırakmaya yönelik geçmişteki çabalarına verdiği tepkiye dayanarak, Kremlin'in Ankara'nın eylemlerini bölgesel dinamiklerde bir değişikliği kabul etmekten ziyade tahammül edilemez bir provokasyon olarak görmesi daha olasıdır. İki ülke arasında böyle bir tırmanış, Avrasya'nın ötesinde bir öneme sahip olacak, Orta Doğu'daki iç savaşları, Türkiye için Avrupa entegrasyon çabalarını ve hatta Dağlık cephesinde itibarını kaybetmek istemeyen iki büyük ülkeyle uğraşmak zorunda kalacak bir sonraki ABD başkanını etkileyecektir (Frederick, 2020).

1991-1994 yıllarında Türkiye Dışişleri Bakanlığı yapan Hikmet Çetin, Azerbaycan savaşı nasıl nu noktaya getirdi sorusunu cevaplarken şunları söylemiştir:

"1991'de Bakan olduğumda en çok uğraştığım konulardan biriydi bütün Cumhuriyetler bağımsızlığını yaşarken Azerbaycan kendini Ermeni saldırısı ile karşı karşıya buldu. Azerbaycan askeri gücünü kullanarak bu noktaya geldi. Bundan sonra kalan yerler için barış masasına oturulacak ama Azerbaycan çok güçlü olarak oturacak orada, galip gelmiş olarak oturacak. Bizim Lozan'da galip olarak masaya oturduğumuz gibi Aliyev de galip olarak oturacak. Topraklardan bir ödün vereceğini sanmıyorum." (Kaplan, 2020).

Karabağ savaşında Türkiye'nin Azerbaycan ordusuna verdiği eğitim ve savaş taktikleri, iki düzenli ordu arasında yaşanan savaşta da Türkiye'nin başarısını sergilemiş oldu. Türkiye'nin savunma sanayisinin küresel pazarda bundan daha etkili bir tanıtımı düşünülemezdi. Jeopolitik olarak Avrasya'da ağırlığını artıran Türkiye, artık sadece coğrafi olarak bulunduğu bölgenin bir gücü veya NATO içinde Batı'ya bağlı bir güç değil, küresel çapta bağımsız bir aktör olarak algılanmaya başladı. Türkiye nükleer silahı olmadan nükleer silahlı süper güçler kulübüne girmiş oldu. Türkiye'nin İslam dünyasının da koruyucusu olarak kendi konumunu güçlendirdiğini söylersek mübalağa etmiş olmayız.

Kuşkusuz 27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihindeki Karabağ savaşının kazananı Azerbaycan olmuştur. İşgal altında bulunan 7 ilçeyi (rayonu) ve manevi değeri yüksek olan Şuşa'yı kurtaran Azerbaycan hem 28 yıllık sürgüne son verdi hem de bu sürgünün yol açtığı manevi zararı telafi etmiş oldu. Azerbaycan ayrıca Güney Kafkasya'da ekonomik, askeri ve siyasi olarak en güçlü devlet olduğunu da ispatlamış oldu. Rusya, İsrail ve Türkiye'den aldığı silahlarla birlikte kendi ürettiği silahları kullanan, başarılı bir Türk ordusu olarak kendisini yeniden konumlandıran Azerbaycan silahlı kuvvetleri, eşit şartlarda ne kadar etkili bir güç olduğunu da sergilemiş oldu. Bu güç gösterisi, bölge devletlerine ve küresel güçlere hem Azerbaycan hem de Türkiye'yle ilgili atılacak akılsız adımların yıkıcı sonuçlarını bildirdi. Böylece Avrasya başkentlerindeki siyasi palyaçoların "vuralım", "asalım" sözlerinin kendilerine nasıl geri döneceği de gösterilmiş oldu. Bakü bölgesel aktör olarak güçlenirken eşitler kulübün de tam üyesi oldu.

Başarılı arabuluculuk çabaları olmadan, ateşkes ihlalleri ve yenilenen gerilimler, ülkeler arasında askeri bir çatışmayı yeniden alevlendirmek ve Güney Kafkasya bölgesini istikrarsızlaştırmakla tehdit etmektedir. Günde yaklaşık sekiz yüz bin varil petrol üreten Azerbaycan, Orta Asya ve Avrupa'ya önemli bir petrol ve gaz ihracatçısı olduğundan, bu durum bölgeden yapılan petrol ve gaz ihracatını da kesintiye uğratabilir. Rusya, Ermenistan'ı savunma sözü verdi, Türkiye Azerbaycan'ı destekleme sözü verdi, İran'ın büyük bir Azeri azınlığa sahip olması bir krizi tırmandırabilir ve bölgede barışı sağlama çabalarını daha da karmaşık hale getirebilir. Çünkü Azerbaycan, Dağlık Karabağ'daki savaş alanında yeterli taktik başarıya ulaşırsa Türkiye büyük olasılıkla ateşkes çağrısı yapıp, bir sonraki müzakere turu ve herhangi bir Rus askeri müdahalesi tehdidi öncesinde Azerbaycanlılarla birleşecektir. Bu ise, Türkiye'nin müzakereler

sırasında Rusya ile eşit bir zemine sahip olmasını sağlayacak ve Güney Kafkasya'daki konumunu güçlendirmesi için çok önemli bir rol oynama fırsatı verecektir. Türkiye'nin hayali bu ama Rusya buna izin vermeyecektir. Bu durumda, askeri olarak müdahale etmesi gerekebilir, bu da çatışma çemberini genişletir. Peki ama, Rusya veya Türkiye yeni savaş alanları açmayı göze alabilir mi?

SONUÇ

Sonuç olarak, Güney Kafkasya özellikle de Gürcistan, Türkiye için üç nedenden dolayı önemlidir: Bölge jeostrateji anlamında Hazar enerji kaynaklarının Avrupa pazarlarına taşınması için giriş kapısıdır. Orta Asya ile bir bütün olarak ele alındığında ise, bölge önemli miktarda petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir. Dünyada artan enerji tüketimi de, petrol ve doğal gaza olan bağımlılık da artacaktır. Bu durum her ne kadar bölgenin çıkarına olsa da, günümüzde olduğu gibi gelecekte de Kafkasya, büyük güçlerin çıkar çatışmasına sahne olmayı sürdürecektir. Bu kapsamda Batı pazarlarına açılmanın zorluğunun farkında olan Ankara için doğu pazarları önemli bir alternatif olarak görülmeye devam edecektir. Tarihin şekillendirilmesinde, edilgen değil etken olmayı, hedef alan Türkiye'nin, bundan sonra da proaktif bir anlayışla, hareket etmesi gerekmektedir. Yeni gelişmeler ışığında milli güç unsurları ve dinamikler tekrar yorumlanarak, bölgeye yönelik politikaların gerçekçi ve etkili temellere dayandırılması önemlidir.

Türkiye, Kafkasya'da ABD ve Rusya'ya karşı denge sağlayabilecek, bölge ülkeleri ve toplumları üzerinde siyasi itibarının yükselecek bir güç sahibi olan devlettir. Türkiye, bölgedeki anlaşmazlıkların diplomatik yöntemlerle çözümüne ve bölgede kalıcı barışın tesisine katkı sağlamaya devam etmeli, Kafkasya İşbirliği ve İstikrar Pakti benzeri girişimler sürdürülmelidir. Bölge ülkelerinin dünya ekonomisine açılma sürecine ve bölgedeki ulaşım projelerine sağlanan destek sürdürülmeli, Kafkasya'nın Türkiye ekonomisi için önemli bir pazar olduğu ve Orta Asya'ya açılma imkânı sağladığı göz önünde bulundurulmalıdır. Azerbaycan ve Gürcistan'la mümkün olan her alanda işbirliği geliştirilmeli, enerji, ulaşım ve savunma sanayi alanlarındaki mevcut stratejik ortaklık güçlendirilmelidir. Ayrıca, Rusya-Ermenistan-İran hattındaki işbirliği karşısında Tiflis ve Bakü'nün yalnızlaştırılmasına müsaade edilmemelidir. Türkiye, Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu da hesaba katarak Azerbaycan ve Gürcistan'ın Avrupa-Atlantik güvenlik sistemleriyle bütünleşmesine katkı sağlamaya ve bu ülkelerle askeri işbirliğini geliştirmeye devam etmelidir. Türkiye Gürcistan'ın toprak bütünlüğü yanlısı tutumunu sürdürmeli, ancak bu tutum Abhazya ve Güney Osetya ile ticari ilişkilerin geliştirilmesini engellememelidir.

KAYNAKÇA

- Abbasova, N. (2021). Трёхсторонняя встреча глав МИД Азербайджана, Турции и Грузии состоится в ближайшее время – Чавушоглу / Trekhstoronnyaya Vstrecha Glav MID Azerbaydzhana, Turtsii i Gruzii Sostoitsya v Blizhaysheye Vremya – Chavushoglu, (03.03.2021). <http://interfax.az/view/828500> adresinden 17.07.2021 tarihinde erişildi.
- Acar, D. Ş. (2005). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Kafkaslar ve Güvenlik Sorunları. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 163-182; *Karadeniz Araştırmaları*, 8(8), 114-136.
- Ağacan, K. (2001). Kaderdaş Devletler: Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri. *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı*, 7(1), 317-333.
- Akademik Perspektif (2013). Türkiye-Gürcistan İlişkileri: İşbirliği Alanları, Sorunlar ve Çözüm Önerileri. <http://akademikperspektif.com/2013/01/05/gecmisten-gunumuze-turkiye-gurcistan-iliskileri-isbirligi-alanlari-sorunlar-ve-cozum-onerileri-1/> adresinden 10.10.2019 tarihinde erişildi.
- Aras, B. (2009). Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy. *SETA Policy Brief*. 0(No:32), 1-15. <http://file.setav.org/Files/Pdf/davutoglu-era-in-turkish-foreign-policy.pdf> adresinden 10.11.2019 tarihinde erişildi.
- Asal, U. Y. (2015). Kafkasya'nın Değişen Jeopolitiği Yeni Güç Dengesinin Kafkasya İstikrar ve Güvenliğine Etkisi. *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı (I. Cilt)*, 0(71), 426-436.
- Askeroglu, S. (2021). Karabağ Savaşı'nın Gürcistan'daki Yansımaları. (26.02.2021). <http://ramcenter.org/karabag-savasinin-gurcistandaki-yansimalari> adresinden 10.03.2021 tarihinde erişildi.
- Avetikyan, G. (2020). *ВОЙНА 2020 ГОДА В НАГОРНОМ КАРАБАХЕ: РЕГИОНАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ / Voyna 2020 Goda V Nagornom Karabakhe: Regional'noye Izmereniye*. St Petersburg: Avrupa Üniversitesi.

- Aydın, M. (2000). Between Euphoria and Realpolitik: Turkish Policy toward Central Asia and the Caucasus. (Derleyen: Tareq Ismael & Mustafa Aydın). *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics* İçinde (s. 3-26). Burlington: Ashgate.
- Azerbaycan (2019). Kafkas Liderlerinin Kislovodsk Toplantısı. *Azerbaycan Gazetesi*, 05.06.1996 tarihli haber. 10.10.2019 tarihinde erişildi.
- Babacan, A. (2008). 2008 Yılına Girerken Dış Politikamız, Dışişleri Bakanlığı 2008 Mali Yılı Bütçe Tasarısı. *TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık*. Ankara. https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ali-babacan-in-2009-mali-yili-butce-tasarisi-konusmasi_-21-kasim-2009.tr.mfa adresinden 15.12.2019 tarihinde erişildi.
- Bakinskiy Raboçiy (2008). Заявление для печати премьер-министра Турции Реджепа Тайипа Эрдогана/ Zayavleniye Dlya pechati Prem'yer –Ministra Turtsii Redzhepa Tayipa Erdogana. // *Bakinskiy Raboçiy Gazetesi*, (21.08.2008).
- Barnett, M. vemo Raynd, D. (2005). Power in International Politics. *International Organization*, 59(1), 39-75.
- BBC News (2020). Что случилось в Нагорном Карабахе? Отвечаем на главные вопросы. / Chto Sluchilos'v Nagornom Karabakhe? Otvechayem na Glanyye Voprosy. <https://www.bbc.com/russian/features-54427054> adresinden 25.06.2021 tarihinde erişildi.
- Bezhanishvili, Z. (2009). Between Conflict and Patnership, Comtemporary Developments in Russian-Georgian Relations. *Russian Politics and Law*, 47(3), 19-35.
- Bile, F. (2008). Erdoğan: Rusya'yı Gözardı Edemeyiz. *Milliyet Gazetesi*, 02.08.2008 Tarihli Haber. <http://www.milliyet.com.tr> adresinden 10.10.2019 tarihinde erişildi.
- Boris, A. İ. (2006). *Geopolitika*. Sankt-Petersburg: Piter Yayınları.
- Brzezinski, Z. (1997). *Büyük Satranç Tahtası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Cerrah, U. (2017). Kafkasya'daki Jeopolitik Değişmelerin Karadeniz Güvenliğine Etkisi. (Editörler: Hasret Çomak & Caner Sancaktar & Volkan Tatar & Burak Şakir Şeker). *Karadeniz Jeopolitiği* İçinde (s.425-486). İstanbul: Beta Yayınları.
- Çakmak, H. (1998). *1989'dan Günümüze Gürcistan*. Trabzon: KTÜ Yayınları.
- Çaşın, M. H. (2012). Türk Dış Politikası Açısından Kafkasya ve Orta Asya. *Hazar Raporu*, 0(0), 52-66.
- Çelikpala, M. (2010). Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş. *Uluslararası İlişkiler*, 7(25), 93-126.
- Çelikpala, M. ve Vəliyev, C. (2015). Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği. *Police Brief*, (Mart, No:3). Kayseri: Kadir Has Üniversitesi.
- Davutoğlu, A. (2010). Внешняя политика турции и россия // россия в глобальной политике. / Vnehnnyaya Politika Turtsii i Rossiya // Rossiya v Global'noy Politike. https://globalaffairs.ru/number/n_114562 adresinden 10.11.2019 tarihinde erişildi.
- Davutoğlu, A. (2016). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınevi.
- Demirdağ, Y. (2005). Bağımsızlıktan Kadro Devrimi'ne Türkiye-Gürcistan İlişkileri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(7), 125-155.
- Dussouy, G. (2006). *Les Théories Géopolitiques (I)*. Paris: L'Harmattan.
- Erkan, S. (2015). 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Bölgesel Etkisi. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 1(4), 36-48.
- Erkan, S. (2016). 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ve Uluslararası Toplum. *UİİİD-İJEAS*, 0(17), 41-64.
- Erşen, E. ve Parlar Dal, E. (2018). Türk-Rus İlişkilerinin Karadeniz-Kafkasya Boyutu Uçak Krizi ve Sonrası, Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar. [https://tasam.org/Files-/icerik/File/Pages from karadenizkafkaskong pdf 24fdc87b-8d1d-4a3a-a8cb-96e1c1a896a3.pdf](https://tasam.org/Files-/icerik/File/Pages%20from%20karadenizkafkaskong%20pdf%2024fdc87b-8d1d-4a3a-a8cb-96e1c1a896a3.pdf) adresinden 10.12.2019 tarihinde erişildi.
- Frappi, C. ve Marco Valigi (2015). Patterns for Cooperation in the Southern Caucasus Area (Azerbaijan, Georgia and Turkey-Triangular Diplomacy in the Shadow of Energy Strategy). (Editörler: Farhad Mammadov & Fuad Chiragov). *Trilateral Dimension of Azerbaijan's Foreign Policy* İçinde (s. 31-59). Bakü: SAM (Stratejik Araştırmalar Merkezi).
- Frederick, M. (2020). Armenia-Azerbaijan: Two Global Implications of the Conflict. *General Politics*, (20.10.2020). <https://www.global-counsel.com/insights/blog/armenia-azerbaijan-two-global-implications-conflict> adresinden 17.03.2021 tarihinde erişildi.
- Gadzhev, K. S. (2001). *Kavkaza Geopolitika, (Kafkasya'nın Goepolitikası)*. Moscow: Mezhdunarodnye Otnosheniia.

- Gogoryan, A. (2013). Абхазская железная дорога может открыть жизненно важные торговые пути. Несмотря на очевидные выгоды, открытие маршрута будет чревато проблемами. / Abkhazskaya Zheleznaya Doroga Mozhet Otkryt' Zhiznenno Vazhnyye Torgovyie Puti. Nesmotrya na Ochevidnyye Vygody, Otkrytiye Marshruta Budet Chrevato Problemami. 17 June. <https://iwpr.net/ru/global-voices/abkhazskaya-zheleznaya-doroga-mozhet-otkryt-zhiznenno-vazhnye-torgovyie-puti> adresinden 20.05.2019 tarihinde erişildi.
- Görgülü, A. ve Krikorian, O. (2012). Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası: Devlet ve Sivil Toplum Aktörlerinin Rolü. *Eurasia Parthnership Foundation. TESEV Dış Politika Programı*. https://www.academia.edu/3371605/T%C3%BCrkiye_nin_G%C3%BCney_Kafkasya_Politikas%C4%B1_Devlet_ve_Sivil_Toplum_Akt%C3%B6rlerinin_Rol%C3%BC_2012 adresinden 20.07.2019 tarihinde erişildi.
- Görgülü, A. ve Krikorian, O. (2015). Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası: Devlet ve Sivil Toplum Aktörlerinin Rolü. *Eurasia Partnership Foundation, Azerbaijan*. http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Turkiyenin_Guney_Kafkasya_Politikasi_Devletlerin_Ve_Sivil_Toplum_Rolu.pdf adresinden 06.10.2019 tarihinde erişildi.
- Habibbeyli, A. (2017). "Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye" – Başarılı Üçlü İşbirliğinin 25 Yılı. <http://newtimes.az/tr/views/5174/> adresinden 06.10.2019 tarihinde erişildi.
- Hasanov, A. M. (2016). *Güney Kafkasya'nın Askeri-Jeostratejik Durumu ve Azerbaycan'ın Güvenlik Politikaları*, (Aktaranlar: Azad Ağaoğlu & Fuad Şammedov). Ankara: Ötügen Neşriyat.
- Hunter, T. S. (1994). *International and Regional Actors: Their Politics and Impact on The Transcaucasus*. USA: CSIS, Washington D.C.
- İlhan, S. (1999). *Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- International Crisis Group (2018). Russia and Turkey in the Black Sea and the South Caucasus. *REPORT 250 / Europe & Central Asia*. <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkey/250-russia-and-turkey-black-sea-and-south-caucasus> adresinden 15.02.2020 tarihinde erişildi.
- Isachenko, D. (2020). Turkey–Russia Partnership in the War over Nagorno-Karabakh. Militarised Peacebuilding with Implications for Conflict Transformation. *SWP Comment 2020/C 53*. <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C53/> adresinden 11.06.2021 tarihinde erişildi.
- İsaev, S. (2021). Görüş - Karabağ'da Kim Kazandı?, (05.01.2021). <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-karabagda-kim-kazandi/2098531> adresinden 05.03.2021 tarihinde erişildi.
- Kaplan, Z. (2020). Türkiye Karabağ'da Ne Kazandı? Rusya ile İlişkilerimiz Ne Olacak?, (12.10.2020). <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/turkiye-karabagda-ne-kazandi-rusya-ile-iliskilerimiz-ne-olacak-6121875/> adresinden 02.03.2021 tarihinde erişildi.
- Kommersant (2020). Yarı Ayrılıkçı Dönem. *Kommersant Gazetesi*, 19.11.2010 tarihli haber. 25.02.2020 tarihinde erişildi.
- Kucuk, B. (2021). Rusya: Gürcistan'ın NATO'ya Kabulü Korkunç Bir Çatışma Çıkarabilir. <https://tr.euronews.com/2018/08/06/rusya-gurcistanin-nato-ya-kabulu-korkunc-bir-catisma-cikarabilir> adresinden tarihinde 26.06.2021 erişildi.
- Quliyev, S. (2019). Bölgeselleşme Çerçevesinde Kafkasya'da İşbirliği İmkanları ve Engelleri. *TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi)*, (02.01.2019). https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51337/bolgesellesme_cercevesinde_kafkasyada_isbirligi_imkanlari_ve_engeller adresinden 10.10.2021 tarihinde erişildi.
- Mdivani, G. (2019). Ermeni Taburları Abhazya'da Savaştı. Gürcü Siyaset Bilimci Georgy Mdivani Geline Sürücü Değerlendirdi, 10.10.2019. <https://haberglobal.com.tr/dunya/ermeni-taburlari-abhazya-da-savasti-gurcu-siyaset-bilimci-georgy-mdivani-gelinen-sureci-degerlendirdi-9334> adresinden 12.06.2021 tarihinde erişildi.
- Mikaelyan, G. (2020). Территориальные потери Арцаха в результате второй Карабахской войны” (статистика и карты). *Кавказский Узел / Territorial'nyye Poteri Artsakha v Rezul'tate Vtoroy Karabakhskoy Voyny*” (Statistika i Karty). *Kavkazskiy Uzel*, (19.11.2020). <https://www.kavkaz-uzel.eu/blogs/83781/posts/45972> adresinden 17.03.2021 tarihinde erişildi.
- Milliyet Gazetesi (29.01.2006). <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/2004/01/29> adresinden 07.10.2019 tarihinde erişildi.

- Mütercimler, E. (2006). *Geleceği Yönetmek: Yüksek Stratejiden Etki Odaklı Harekâta*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Nicholas, D. (2020). What did Turkey Gain From the Armenia-Azerbaijan War? Turkey Helped Azerbaijan Win on the Battlefield, But What Ankara Stands to Gain Geopolitically Remains to be Seen, (11.12. 2020). <https://eurasianet.org/perspectives-what-did-turkey-gain-from-the-armenia-azerbaijan-war> adresinden 17.07.2021 tarihinde erişildi.
- Pamir, N. (1999). *Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı: Orta Asya ve Kafkasyada Bitmeyen Oyun*. Ankara ASAM Yayınları. www.asam.org adresinden 10.05.2019 tarihinde erişildi.
- Papashvili, S. (2019). Грузия запуталась: «первый господин» — Турция, США или Европа? Интервью / Gruzija Zaputalas'. <<Pervey Gospodin>> - Turtsiya SSHA ili Yevropa? Interv'yu, (30.07.2019) <https://eadaily.com/ru/news/2019/07/30/gruziya-zaputalas-pervyy-gospodin-turciya-ssha-ili-evropa-intervyu> adresinden 13.07.2021 tarihinde erişildi.
- Pistosio, M. (2016). *The Transcaucasus in Transition: Nation-Building and Conflict*. Washington D.C.: Center for Strategic and International Studies.
- Primakov, E.M. (2012). *Турция: новая роль в современном мире*. / Turtsiya: Novaya Rol' v Sovremennom Mire. Moskova: Tssa Ran.
- Radikal (2008). Kafkasya İşbirliğine Aliyev Desteği. *Radikal Gazetesi*, 20.08.2008 tarihli haber www.radikal.com.tr adresinden 20.08.2018 tarihinde erişildi.
- Recent Developments (2020). Global Conflict Tracker. *Council on Foreign Relations*, (22.07.2020). <https://microsites-live-backend.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/nagorno-karabakh-conflict> adresinden 20.06.2020 tarihinde erişildi.
- Robinson, P. (2020). Azerbaycan-Ermenistan Savaşı Rusya'nın Türkiye'yle Denge Politikasını Tehdit Ediyor. *İndependent Türkce*, (01.11.2020). <https://www.indyurk.com/node/252321/d%C3%BCnyadan-sesler/azerbaycan-ermenistan-savasi> adresinden 03.03.2021 tarihinde erişildi.
- Sandıklı, A.; İsmayilov, E. ve Gafarlı, O. (2014). Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye. *Bilge Adamlar Kurulu Raporu*. www.bilgesam.org adresinden 20.01.2020 tarihinde erişildi.
- Savaş Kapımızda. (2001). *Milliyet Gazetesi*, 11.10.2001 tarihli haber, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv> adresinden 10.05.2018 tarihinde erişildi.
- Shukurova, G. ve Gadimova, K. (2018). The Impact of the Nagorno-Karabakh Conflict on the Regional Prosperity of the South Caucasus, (23.04.2018). <https://neweasterneurope.eu/2018/04/23/impact-nagorno-karabakh-conflict-regional-prosperity-south-caucasus> adresinden 23.07.2020 tarihinde erişildi.
- Sıra AB Jestinde (2004). *Milliyet Gazetesi*, 29.01.2004 tarihli haber. <http://gazetearsivi-milliyet.com.tr/Arsiv> adresinden 10.05.2018 tarihinde erişildi.
- Stanislav, P. (2016). Кавказская платформа стабильности и сотрудничества может быть реализована. / Kavkazskaya Platforma Stabil'nosti i Sotrudnichestva Mozhet Byt' Realizovana. <https://vestikavkaza.ru/analytics/Kavkazskaya-platforma-stabilnosti-i-sotrudnichestva-mozhet-byt-realizovana.html> adresinden 10.02.2020 tarihinde erişildi.
- Şariya, V. (2020). Карабахская “разморозка”: реакция из Абхазии. / Karabakhskaya “Razmorozka”: Reaktsiya iz Abkhazi, (29.09.2020). <https://www.ekhokavkaza.com/a/30864802.htm> adresinden 21.12.2020 tarihinde erişildi.
- Taşdemir, T. (2005). *Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*, (1. Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taşkın, M. (2006). Bağımsızlıktan Sonra Gürcistan Türkiye İlişkileri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Türkan Başyığıt), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Tavkul, U. (2002). *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- TRT Haber (2021). Gürcistan Başbakanı Garibaşvili: NATO'ya Tam Üye Olmanın Zamanı Geldi, (05.04.2021). <https://www.trthaber.com/haber/dunya/gurcistan-basbakani-garibasvili-natoya-tam-uye-olmanin-zamani-geldi-570374.html> adresinden 20.06.2021 tarihinde erişildi.
- Uluslararası Politika Akademisi (2012). Saakashvili Dönemi ve Sonrası Türk-Gürcü İlişkileri. <http://politikaakademisi.org/2012/10/18/saakashvili-donemi-ve-sonrasi-turk-gurcu-iliskileri/pdf> adresinden 05.10.2019 tarihinde erişildi.

-
- Wakizaka, k. (2020). Azərbaycan-Ermenistan Çatışmasında Gürcistan'ın Mecbur Tarafsızlığı. *Kafkassam. com*, (20.06.2020). <https://kafkassam.com/azerbaycan-ermenistan-catismasinda-gurcistanin-mecbur-tarafsizligi.html> adresinden 26.07.2021 tarihinde erişildi.
- Глава МИД Турции поддержал углубление сотрудничества Грузии с евроатлантическими структурами / Glava MID Turtsii Podderzhal Uglubleniye Sotrudnichestva Gruzii s Yevroatlanticheskimi Strukturami. (03.03.2021). <http://interfax.az/view/828533b> adresinden 12.04.2021 tarihinde erişildi.
- Карабахская «разморозка»: реакция из Абхазии / Karabakhskaya «Razmorozka»: Reaksiya iz Abkhazii. <https://www.ekhokavkaza.com/a/30864802.html> adresinden 10.06.2021 tarihinde erişildi.
-